پښتو څوارلس سوه کاله پخوا

لیکوال

اروابناد علامه عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

د کتاب ځانګړنې:

د کتاب نوم:	**پښتو څوارلس سوه کاله پخوا**
ليکوال:	علامه عبدالحی حبيبي
د خپرونو لړ:	(۴)
چاپکال:	۲۰۰۵م
چاپ ځای:	يونايټيډ پريس، کوټه
کمپوز، ډيزاين:	د پښتو ادبي غورځنګ اداره
خپرندوی:	**پښتو ادبي غورځنګ کوټه**

تړون

د مطيع الله روهيال په نوم چې د لوی استاد علامه عبدالحی حبيبي په سلګونو مقالې راټولې کړې او دهغه جملې څخه يې په لسګونو مقالو ته کتابي بڼه ورکړې ده.

د سریزې پر ځای

د پښتو اکاډمۍ پېښور مجله "پښتو" پخوانۍ ګڼې چې د لوی استاد اروانباد پوهاند علامه عبدالحي حبیبي یوه اوږده علمي او څېړنیزه مقاله د پښتو ادب یو ورک څپرکی (پښتو خوارلس سوه کاله پخوا) تر سرلیک لاندې پکښې چاپ شوې وه، په لاس راغلې، څنګه چې مې دغه مجلې سره واړولې او د مقالې ځینې برخې مې ولوستلې نو د هغو څو کرښو لوستلو دې ته وهڅولم چې دغې ارزښتناکې مقالې ته باید کتابي بڼه ورکړم.

د لوی استاد دا علمي او څېړنیزه مقاله د نوموړي اکاډمیک مرکز په خپرېدونکې درې میاشتنۍ "پښتو" مجله کښې په لومړي ځل د ۱۹۶۰م کال د جنوري-دسمبر په ګڼه کښې پر یوه ځای د مجلې د لسم مخ څخه تر څلورپنځوسم مخ پورې خپره شوې ده، د یادولو وړ ده چې هغه وخت د دې مجلې چلوونکی خیال بخاري او نګران یې مولاناعبدالقادر وو. د ټول کال ګڼې یې یعني څلور واړه یې د یوې ګڼې په بڼه چاپ شوي دي د مقالې سره د ادارې له خوا دغه څو کرښې لیکل شوي دي، چې دلته یې راوړم، "ښاغلی عبدالحی حبیبی موږ ته دا

علمي او تحقيقي مقاله پروسخ کال د اگست په مياشت کښې رااستولے وه موږ د ښاغلي حبيبي په رسم الخط په ځاے پرېښودے دے او ډيرے گوتے مو پکښې نه دی وهلی" (اداره) هم دغه رنگه دا مقاله دويم وار په همدې مجله کښې د ادارې لخوا خپره شوې چې دغه څو کرښې د ادارې له خوا پرې ليکل شوي دي، "د خداى بخښلي عبدالحي حبيبي دا مقاله څه دېرش کاله وړاندی دے ادارے شائع کړے وه اوس يې دوباره په دے غرض بيا شائع کوی چې ښاغلي لوستونکي د پښتو او پښتنو د اصل نسل پحقله کوم تپوسونه کوی د هغو په باره کښے څه جواب ترلاسه کړی دے،سره سره به اداره دهغو محقيقينو ليکونه هم وخت په وخت که خير وی شائع کوی څوک چې د حبيبی صاحب د نظرياتو سره اتفاق نه لری" (اداره)

د پښتو مجلې چلوونکو دغه مقاله دويم وار په څلورو گڼو کښي بشپړه خپره کړې چې لومړی برخه يې د ۱۹۸۹م کال د اپرېل په گڼه، دويمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د مئی، جون په گڼه، درېيمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د جولائي، اگست، سيپتمبر په گڼه، او څلورمه برخه يې د ۱۹۸۹م کال د اکتوبر، نومبر، دسمبر په گڼه کښي بشپړه چاپ شوې ده، هېره دي نه وي چې هغه وخت د "پښتو" مجلې نگران محمدنوازطاهر و، او چلوونکي يې ډاکټرراج ولي شاه خټک او پېغله سلمی شاهين وو.

د لوی استاد د مقالو او آثارو په کتابي شکل او دوهم ځل چاپېدو کښي پښتانه زلميان په پوره ډول نه وو برېمن شوي، چې د مرگ استازي د دې پراخي سيمي او درست پښتون پر کور باندي يو بل ستر او نه جبرانېدونکی ناورين مېلمه کړ.

د ارواښاد لوی استاد اوسمهاله ځای ناستی اکاډميسن پوهاند علامه رشادبابا يې را څخه بېل او د تل لپاره يې د هغوی د پوهنيزو او څېړنيزو پېرزوينو څخه بې برخي کړو.

کندهاري زلميانو تر زياتي کچي د لوی استاد علامه حبيبي د آثارو چاپ ته ملا تړلې چي تر زياتي اندازې کامیابه هم دي. خو د يادولو وړ.ده چي اوس د پښتو ژبي د نور چوپړ په څنگ کښي د ټولي پښتونخوا د ليکوالانو دا دنده ده چي د نوموړو پوهانو (لوی استاد ارواښاد علامه حبيبي او ارواښاد علامه رشادبابا) آثار چاپ کړي.

د لوی استاد دا علمي او څېړنيزه مقاله "پښتو څوارلس سوه کاله پخوا" په دې نيت د کتاب په بڼه کښي چاپوو، چي يوې خواته د لوی استاد څه نا څه حق پر ځای شي او بل د پښتو ادب دغه ورک څپرکی په کتابي ډول مينه والو ته وړاندي کړو، ما چي کله دغه مقاله څو واره ولوستله نو دې نتيجې ته ورسېدم چي دغه ارزښتناکه مقاله بايد پخوا لا په کتابي بڼه چاپ شوې وای، ما هڅه کړې چي د لوی استاد ارواښاد علامه حبيبي دغه ارزښتناکه مقاله په خپله اصلي بڼه کښي تاسو ته وسپارم، خدای شته چي ترکومه حده زه د لوی استاد له نشر سره

بلد یم، نو مي د دې مقالې ځيني توري که څه د املاء په حواله او که څه نوره لاس وهنه پکښې شوې وه، نو مي د لوی استاد د نورو څېړنيزو ليکونو په رڼا کښې اصلي بڼې ته بېرته راواړولې ده. اوس دغه دی ستاسو په لاسو کښې د لوی استاد يو بل اثر "پښتو خوارلس سوه کاله پخوا" پروت دی لوستلو او پخپلو ليکونو کښې يې د يو موثق ماخذ په توګه د کارولو بلنه درکوم.

په پښتني مينه

محمدصادق ژړک
پښتو ادبي غورځنګ، کوټه، پښتونخوا

.د پښتو ادب يو ورک څپرکی

پښتو خوارلس سوه کاله پخوا

د بغلان ډبر لیک، د روزګان ډبرلیک، د غزني لویکان

د پښتو ادبياتو تاريخ لومړی ټوک خوارلس کاله پخوا ماليکلی او چاپ کړی و، خو دويم ټوک يې اوس پښتو ټولنې چاپ کړ، مګر افسوس چي دا چاپ بالکل ناقص او نيمګړی دی، او د کتاب نيمه برخه هم نه لري.

د پښتو ادبياتو تاريخ دويم ټوک ډېر نوي تحقيقات او ادبي پلټنې لري، چي تر اوسه په چاته معلومه نه وي، او ښايي چي دغسي هم پټي پاتي شي، او زمانه يې د ليکونکي سره سره د عدم کندي ته لاهوکا، مګر واخلئ له دې کتابه دا يو څپرکی تاسو پخپله "پښتو" کښې خوندي کړی، ګوندي د زلمو پکار ورشي، او د پښتو په آئينده پلټنو کښې د دوی رهنما وي.

ګمان مبر که بپايان رسيد کار مغان
هزار باده ناخورده در رګ تاکست

کراچي ۳۰ جولايي ۱۹۶۰ حبيبي

یو زر څلور سوه کاله پخوا، یعني د اسلامي دورې په لومړنیو پېړیو کښې د کابل او هندوکش په درو، او د پښتونخوا په ښارونو کښې ځیني محلي د شاهانو کورنۍ پاتي وې چې دوی د هغو پخوانو هفتالیانو (ابدالیانو) او هونانو (خانانو) او کوشانیانو بقایا وو، او غالباً دا ابن خرداذ به: کابلان شاه او د بامیان شیران شاه، او د زمینداور داوران شاه[1] او د زوال هفتالي (ابدالي) چې له دوی څخه د مهرگل (میر کهول) کتیبه د روګان په دره شالي کښې شته، دا ټول سره خپلوان وو.

د دغو شاهي کورنیو تاریخ ښه نه دی معلوم، فقط له ځینو سکو څخه د دوی یوڅو نومونه موږ پېژنو، او دا هم نه ده ښکاره، چې د دوی ژبه څه وه؟ خو رسم الخط یې یوناني، اوسره د اناګري، یا کله منګلي هم وو[2].

دلته د دې شاهي کورنیو اصل او تاریخ او وقائع لیکنه مقصد نه ده، بلکي د دوی د ژبي څرک ایستل مو پکار دی، او ځکه چې دغه شاهان د پښتونخوا په زړه او زابلستان کښې

---

[1] المسالک الممالک د ابن خرداذ به، ص. ۱۷۰ د لیډن طبع.

[2] د پیښور موزیم په ډبرلیکونو کښې پرې یو منګوی خط هم سته، چې د هونانو (خانانو) د عصر دی.

اوسېدل، نو که د دوی ژبه پښتو نه وه، ایا کومه بله ژبه وه؟ او هغه ژبه څه شوه؟

دا معقوله خبره نه ده، چې د یو قوم ژبه، په یوه وار ورکه او مړه او تر خاورو لاندي شي، که کومه ژبه هم مري، دا کار قرنونه غواړي، نو موږ په ټینګه ویلای شو، چې د دغو خلکو ژبه به یا پښتو وه یا یوه لهجه، چې هغه به هم ډېره پښتو ته نږدې وه.

د دې تاریخي کشالې د حل کولو او سپړدلو لپاره چې کوم دلائل او مثبت سندونه زه لرم، هغه دلته په تفصیل سره لیکم.

(۱) د بغلان ډبر لیک

بغلان د کابل شمالي خوا ته د پخواني تخارستان په سیمه کښې ۴۴۱ کیلومتره له کابله لیري دی، او دا یو ډېر قدیم د مدینت مرکز و، او دلته اوس د اروپا یوهان په کیندنو او پلټنو بوخت دي، چې د یو لوی زاړه معبد نخښې یې تر مځکي لاندي موندلي دي او له دې پخواني معبده چې غالباً به اورتون (آتشکده) و، په یوناني خط او ژبه یا په یوناني خط او بله محلي ژبي لیکونه پیدا شوي دي، چې تر اوسه د دې کتیبو

د محلي ژبې ليکونه نه دي لوستل شوي، او نه ده معلومه چي هغه کومه ژبه وه؟

خو داسي ښکاري چي په عيسوي لومړيو پېړو کښي (دوه زره کاله تر اوس دمخه) لا هم هلته د اور پرستش جاري و، او په بغلان کښي د سره کوتل پر غونډۍ چي له پل خمري څخه ۱۵ ميله د ايبک خواته پروت دی، يوه آتشکده کشف شوې ده.

فرانزالشيم روټ شنتل جرمني پوهاند د بغلان د ليک يوڅو ليکي لوستي دي، چي په يوناني خط دي، او يوه جمله يې داسي ده "کيردومي بغولانگ"[3].

پروفيسر هننگ جرمنی وايي: چي په دې کتيبه کښي د بغلان قديم نوم بغولنگ دی، چي سغدي شکل يې بغدنگ يا بغدنج و، دال په لام تبديل شو، او آخرني جز (انگ) په (آن) واووښت، او بغلان ځني جوړ شو، او په زړه پارسو کښي هم (بغدانگه) د آتشکدې او اورتون معنی لرله[4].

اوس به موږ دا کلمه تحليل کړو: بغه يا بگه په ټولو قديمو آريايي ژبو کښي د (خدای) نوم و، د اوستا: بغه، د زړې پارسو: بگه، د سنسکرت: بهگه، د روسي: باگو ټول له دغه اصله دي، او دا لغت په قديمو نومو کښي خو لا ډير دی، لکه: بغ پور (معرب يې فغفور دی، يعني د خدای زوی) بغستان

[3] د شرق او غرب ايتالوي مجله ـ نومبر ۱۹۵۷ م.
[4] اريانا. اسد ۱۳۳۶ ش.

(بيستون، يعني د بغ ځای) بغداد بغشور، بغنی، بغلان (د ښارونو نومونه) بغان يشت (د استا يو څپرکی) بغار (په بهسود د ايزنگي کښي) بغاوي (سرپل کښي) بغک (سمنگان کښي) بغيار (وادي کرم).

په پښتو کښي دا کلمه اوس هم شته، خو شکل يې د اوستا په رنگ (بغه) نه دی بلکې د داريوش د بيستون د ليک په ډول بگه[5] ته نږدې دی.

بگ، اوس لوی او عظيم ته وايي، چي دخدای صفات دي، وايي پلانی بگ سړی دی، يعني لوی دی، قوي دی، توانا دی، ښايي چي بغه يا بگه هم له صفاتي اسماوو څخه و نه ذاتي، او وروسته د اسم ذات په ډول مشهور شوی وي، لکه رحمان، غفور او نور صفاتي اسماءالله.

د پښتو دا قديم (بگ) هم په ځينو پخوانو نومو کښي تر اوسه سته، لکه: بگرام، بگرامی (کابل) بگل (هرات) بگلا (غزنی) بگ لک (دايزنگی) بگه پای (تالقان) بگی (ترنک).

اما د کليمې دويم جز (انگ) هم د قديمو ښارو د نومو په پای کښي ډېر وينو، مثلاً: سالنگ (د کابل شمال ته دره) يکاولنگ (په دايزنگي کښي)، ښنلنگ (د هلمند د ناوې ښار، الي شنگ (د لغمان يوه دره)، اولنگ (د سالنگ په مينځ کښي) مستنگ (بلوچستان کښي)، زرنگ (د سيستان ښار)، پوشنگ (د

[5] يسنا ۱ تا ۲۰۴.

هرات غربي خوا ته)، ګیرنګ (د مرویو ښار)، وررنګ (د غور یو رباط) چې عربي جغرافیاوالو دغه اخیرنی جز (انګ) په (انج) اړولی، او دا ښارونه یې پوشنج، بشلنج، مستنج، زرنج، جیرنج، هم لیکلي دي،[۶] او لکه پروفیسر هننګ چې وایي: دغه (انګ) او د عربو (انج) د آتشکدې معنی لرله، او د بغولنګ اوسنی کشف شوې آتشکده یې هم ښکاره دلیل دی، او د کابل او هندوکش د درو کوم پاچهان چې د اسلام د ظهور په پېړیو کښې وو، د اکثرو پر سکو هم اورخانې لیکلي شوي دي.

دغه انګ (آتشکده او اور) وروسته په پهلوي ژبه اتهر، آذر بلل شوی دی، چې معنی یې هغه (اور) ده، د بندهش په ۱۷ فصل کښې درې لوی آتشکدې یادې شوي دي، چې یوه (آذر فروبغ) نومېده، او د دې آتشکدې ځای د کابل پر "روښان غره" وو.[۷]

که څه هم په یقیني ډول نه ده معلومه چې دا "روښان غر" چیري و، خو د نامه له پهلوي شکله چې هغه قدیم انګ په پهلوي آذر او د بغ کلیمې لري، باید دا ووایو، چې هغه به دغه د بغلان آتشکده وه، او ښایي چې بغلان لکه اوس په هغو وختو کښې هم له کابله سره مربوط و.

[۶] احسن التقاسیم ص ۳۰۶ تا ۳۱۲- اسطخری، ص ۲۳۹.
[۷] یسنا ۱ تا ۱۳۲.

په هر صورت دغه (انګ) یقیناً د اور معنی لرله، او اورتون او آتشکده هم انګ بلل کېده. وګورئ په اوستا کښې د ژانګه (د ژ یعني بد، انګه یعني اور) چې د وهیشته (بهشت) مقابل او ضد و. او دغه اوسنی کلمه (دوږخ) هم له دې څخه جوړه شوه.[۸]

څکه چې د اور پرستش د زردشت له عصره بیا تر اسلامه پوري څو زره کاله، د اباسین او آمو او دجلې تر منځ د خلکو عام دین وو. او په هر ځای کښې اورتونونه وو. نو دغه (انګ) د اکثرو ښارو په پای کښې دلالت کوي، چې هغه ځایونه د آتشکدې او معبد په نامه مشهور شوي دي.

په پښتو کښې (انګ)

په پښتو کښې د (انګ) دغه زړه ریښه تر اوسه هم لیدله کیږي: انګار او انګاره ډېر سره او کوټه اور ته وایي، چې د کلیمې لومړی جز (انګ) دی. انګل هم په پښتو شور او حدت او تیزي ته وایي، چې د اور صفات دي، د دې کلیمې اول جز هم (انګ) دی، او لام له ظرفي اداتو څخه و. لکه بورجل. کتل، زاول، کاول، انګازه هم د تیزی او حدت په مناسبت په اول سر کښې (انګ) لري. انګولا هم د تېز او سوځونکي ږغ دی. ښایي چې د انګریزي Anger (خښم) او Angry (خښمناک) هم د حدت

[۸] یشتها ۲ تا ۱۷۰.

او تېزوالي په مناسبت دغه ريښه ولري، او Angel (فرشته) د رڼا او روښنايي په مناسبت هم له دغي ريښې څخه وي.

د ملا فيض الله کاکړ په شعر کښي دا کلمه عيناً داسي راغلې ده.

زړګی بند کړمه په منځ د پانړو پړانګ
سوځي زړه لکه پيلوځی په بلانګ

دا بلانګ مرکبه کلمه ده، بل (مشتعل، بلېدونکي) انګ (اور يعني) بل اور.

دلته دا خبره هم بايد هېره نه کړو: چي د بغولنګ (سغدي بغدنګ، او د زړې پارسو بغدانګه) د بغ او (انګ) تر مينځ يو (د) هم شته، چي دا دال په پښتو کښي هم کله په لام اوړي لکه: ديواز = ديوال، غربيل = غلبيل او نور، نو دغه نوم په اصل کښي (بغو د انګ) و، او دا (د) د پښتو اضافي دال دی، چي اوس يې موږ تر مضاف اليه دمخه وايو: (د بغو انګ) يعني د (خدای اور) نو د پښتو د ابدال پر اصولو سم، دغه (بغودانګ = بغدنګ) بغولنګ شو، اما ورسته د دغي کليمې (انګ) په (آن) واوښت، او دغه (آن) هم د ځايو په نومو کښي تر اوسه مستعمل دی، مګر دا تحول وروستنی دی، مثلاً: ګلران (هرات) شملان (هلمند) بغلان (هغه زوړ بغودنګ) او داسي ډېر د ځايو نومونه چي آخر ته يې (آن) راځي.

د دې خبري يو بل تاريخي ټينګ دليل هم سته، چي په چيني کتابو کښي د بدخشان نوم تر ميلاد دوه قرنه دمخه (تسه - نګ - لنګ) راغلی، او بيا د (۶۳۰ع) کال په شاوخوا کښي هيوان تسنګ پخپله سفرنامه کښي (پو - تو - جنګ - نه) او بيا په يوان شي کښي (به - ده - هه - شنګ) ذکر سوی دی،[۹] چي د (انګ) ټوټه وروسته په (آن) بدله شوې او بدخشان سوی دی.

بل مثال يې دا دی، چي د ګوزګانان په غرو کښي يو ځای سنګ چارک سته چي دغه سنګ هم پخوانو جغرافياوانو (سان) راوړی دی.[۱۰]

له دې څېړني څخه تاسوته ښکاره سوه، چي د بغودنګ يا بغلان درې کليمې (بغو - د - انګ) په پښتو کښي زړې ريښې لري، او اوس هم دا درې سره کليمې مستعملې او ژوندۍ دي، نو دا نوم په خپل پخواني شکل بالکل پښتو دی.

اوس چي تاسوته د بغودنګ، بغولنګ، بغلان زړې ريښې په پښتو کښي ښکاره سوې، نو په زړه دا هم ووايم، چي د بغلان د آتشکدې د ليک، نوري ويلي شوي کليمې هم پښتو دي.

---

[۹] په چيني کتابو کښي د منځنيو پېړيو پلټني، د پترچ ميدد تاليف، د لندن طبع ۱۸۸۷م.

[۱۰] اصطخری، ص ۲۷۰، حدود العالم ص ۱۹ تا ۶۰.

کیردو - مي:

دا کلمه هم دوې ټوټې ده: کیر دو - م له (کیردو) څخه په مړ صوتي تغیر اوسنی پښتو (کړی دی) جوړیږي. دا نکته مه هېروئ: چي پښتانه د صوتي حروفو په تلفظ کښي ډېر سره مختلف دي، خو زما په خیال هغه تلفظ چي د غرو پښتانه یعني اپریدي او وزیر او مسید او وردگ یې کوي. پخواني تلفظ ته نږدې دي، ښارو ته نږدې ژبې ډېري مهذبې او تراشلي سوي دي، د بیستون د کتیبې د صوتي حروفو تلفظ هم د دغو قبیلو تلفظ ته نږدې و، او د بغلان د لیک د ږغیزو توریو ږغونه هم دغسي دي.

(کړی دی) د غرو پښتانه تر اوسه هم په مختلفو لهجو ادا کوي: کاکړان وایي: (کړې ده) ځیني پښتانه یې (کیږده - کیږایي دو - کیږیه ده) او ځیني یې کټ مټ هغه (کیږدو) وایي.

وروستنی (مي) منفصل فاعلي ضمیر دی، چي هم په پښتو کښي ژوندی او مستعمل دی، او تر مفعول وروسته راځي، نو (کیږدومی) کټ مټ پښتو فعل دی، او ټوله جمله داسي کیږي: کیږدومي بغولنگ = کړی دی مي بغلان.

دا خبره هم واورئ: د کړل = کول فعل په پښتو کښي ډېري معناوي لري، چي یوه زړه معنا یې هم (جوړول، ابادول، تعمیر) ده، کاکړان وایي: سنک هلته بورجل وکاوه، یعني

سنک هلته برج جوړ کړ، کندهاریان وایي: میرو په ښار کښي کور کړی دی، یعني په ښار کښې کور اباد کړی دی.

د (کړل) په ریښه کښي د اوستا (کر) او د پهلوي او فارسي (کردن) ورسره نږدې دی، او د ابادولو او تعمیر معنا له پخوا پکښي پرته ده، د خرده اوستا په اتش بهرام نیایش (۲۰ فقره) کښي د آتشکدو، په نومو کښي (مینیو کردو) هم راغلې ده،[۱۱] مینیو یا مینو (د پښتو د منل له ریښې څخه) د فارسي (خرد) معنا لري،[۱۲] او کردو هم کټ مټ دغه (کیردو) ده، چي د اباد کړي او جوړ کړي معنا ورکوي، او دغه آتشکده، مینیو اباده کړې وه.

په زړه پارسو او پهلوي هم (کرته، کرد) د ښارو په نومو کښي د ابادکړي په معنا، مثلاً پارسه کرته (بازار کاد، او یوناني پرس پولیس په فارس کښي) او نور ښارونه لکه بلاش کرد، خسروکرد، یزدکرد، بغکرد[۱۳] چي معنا یې هغه اباد کړی دی.

د اسلامي عصر په لومړنیو پیړیو کښي چي اوسنۍ فارسي له پهلوي څخه زیږېده هم (کردن) د جوړولو او ساختن په معنا کله کله استعمالېده، مثلاً خواجه عبدالله انصاري هروي

[۱۱] خرده اوستا، د پور داؤد ترجمه، ص ۱۳۷، د بمبی طبع.
[۱۲] یسنا (۱ تا ۲۰) د پور داؤد ترجمه، او مزدیسنا و شعر فارسي د دکتور معین تالیف، ص ۳۰۱.
[۱۳] سبک شناسي ۱ تا ۳۱.

لیکي: یوه ترسا امیر، چي د شام په رمله کښي و، له صوفیانو څخه يې پوښتنه وکړه، چي: **شمارا جای هست کی انجا فراهم ایند؟ گفت نه - گفت: من شمارا جای کنم، تابا یکدیگر انجا فراهم ایید، ان خانقاه رملهٔ بکرد.**[۱۴]

دلته هم د کنم او بکرد دواړه د ابادولو په معنا دي.

نو د بغلان د کتیبې کیردومي بغولنګ، هم د پښتو (کړی دی می بغلان) دی، یعني اباد کړی مي دی بغلان او جوړ کړی مي دی بغلان.

په دې جمله کښي (مي) منفصل فاعلي ضمير، موږ ته د ژبي پخوانی ګرامري شکل هم راښيي، چي تر اوسه هم ځيني پښتانه قبايل دغه (مي) کټ مټ دغسي استعمالوي، يعني د فعل په مینځ کښي نه راولي، بلکې په اخر کښي وايي.

ځکه چي تر اوسه ټوله دا پیدا سوي کتیبې نه دی لوستي سوي، ښايي چي د ټولو تر تحليل او لوستني وروسته، ځيني نور حقايق هم څرګند سي، خو د دغو اوسنيو الفاظو څخه په لوړو دلايلو، موږ د پښتو بولګه ايستلای سو، او وايو، ښايي چي د پښتونخوا د دغو شاهي کورنيو ژبه به پښتو وه.

---

[۱۴] طبقات الصوفيه، د استنبول خطي نسخه.

(۲) د روزګان ډبرليک

دوهم دليل چي موږ ته د پښتو څرک، د دغو شاهانو په کورنيو کښي راکوي، د دوی نومونه دي، مثلاً يوه کورنۍ شاهان چي د هيوان تسنګ چيني سياح په وخت (۶۳۰م) او دوو کونګ بل چيني سياح (۷۶۰م) په عصر کښي پر ګندهارا او اټک تر ټيکسلا پوري مسلط وو "کشتريان" دي، چي دا نوم د پوهاند مارکوارټ په قول (کشه تريه) او په زړه پاړسو او سنسکرت کښي هم وو.[۱۵]

لکه چي ما په مفصل ډول، د دې کليمې شرح د پښتو ادبياتو په لومړي ټوک کښي کړې ده، اصل يې د پښتو (کښه توره) او د پير روښان د خيرالبيان په ډول (تور کښ) دی[۱۶] او له دغو څخه د يوه پاچا نوم (لکه تورمان) و، لکه تورمن يعني شمشيرزن، پښتو نوم دی.

نور برهمني پاچهان چي د مسيحي اوومي پيړۍ په اوله برخه کښي پر کابل او د هغه پر نژدو ځمکو حکمرانان وو، دا دي:

---

[۱۵] اسلامک انسايکلو پيډيا ۱ تا ۶۴۳ د ايران شهر په حواله.

[۱۶] وروسته به د پښتو بيت په شرح کښي د دې کليمې تفصيل راسي.

کلر: مشهور په للیه - نوم یې کوي لر دی، یعني کوي او هوښیاري او سرداري لرونکی، (د کوی به وروسته وکړم) اما للیه د پښتو لالا او د مشر لقب دی - تر اوسه هم هر هندو ته مجازاً لالا وایي.

سامند: لومړی جز یې (سا) په ساهو کښي سته، چي په مسکوکاتو کښي (ساها) هم راغلی دی. دویم جز له (مندل) څخه دی، یعني سامیدونکی، چي سامنته هم کښل سوی دی.

کمرو یا کملو: دی په لام اوښتی دی، یعني رنګین او رعنا او ښایسته، چي تر اوسه هم کمرو نوم په پښتو کښي سته، یوه پښتو ناره ده:

کمـــره میـــرې ولاړه پـــر ډبـــره
راســـــه خولګـــــی راکـــــه
ناامېـده سـي د لـوی بـاري لـه دره

جیه پاله: څیه = زئی پالونکي، یعني قوم پالونکی یا ژوند پالونکی.

اننده پاله: انند یعني عیش پالونکی، خوشحال خان وایي:

خو به غم د مال و ملک، د دین و دل کړم
چـي لا سـتا لـه غمـه روغ ګـرځم انـنـد دی
(ص ۴۱۳)

تروجن پاله: تروجن پالونکی، یعني توریالی پالونکی.

سپاله پتي: سپاه لـه پت ساتونکی او د لشکر پتي او مشر، د فارسي سپهبد.[۱۷]

پدمه: پـه دمـه یعني په شوکت او دمدمه او مجلل او شوکتماب.

خـودو یـه کـه: د اېریـدو خـدویې او د تجلیـل کـاف، خدایک.

ونرکه: ورک د (ور) یعني فاتح تجلیلي مصغر.

د دغو پاچهانو فقط نومونه له سکو څخه معلوم سوي دي.[۱۸]

هم په دغو وختو کښي چي د لوی کوی شوانګ (کوشان) انحطاط د دریېمي مسیحي پېړی په اوایلو کښي شروع کېده، په باختر کښي، کیدارا، د کوچنو کوشانیانو د سلطنت سته تینګه کړه، (کوی) د پښتو په ادب کښي (کاوه) راغلی دی، چي پـه ویدا کښـي د سـردار او پـوه او دانـا، او پـه اوستا کښـي د پیشوا معناوي لري[۱۹] دا لغت د اکثرو زړو نومو په سر کښي وو، لکه کوشان، کیخسرو، کاوه او نور، نو کیدار هم (کي دار - کي لار - کي لرونکی یعني سردار او پیشوا او هوښیار) و، چي دا کلمه تر اوسه هم د نورستاني خلقو پـه ژبـه کښـي (کتـور)

[۱۷] د پتي شرح وګورئ: د پښتو ادبیاتو لومړی ټوک، ص ۷۵.
[۱۸] د اسلامک انسایکلو پیډیا د افغانستان آرټیکل، د لنګورت ډیمز سکه شناس په قلم.
[۱۹] تفصیل یې وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی ټوک ص ۱۰۲.

پاته ده[20] او د کندهار د غربي خوا د غره پر سر چي کومي زړې اباډۍ دي، هغه (کیتور) بولي، ملاعبدالباقي کاکړ وايي:

پـــر کیتــــور بانـــــدي وخیـــــژه
څــــو دي دیدشـــــي ننـــــداري دي

د کیدار نوم خو پښتو دی، مگر د ده یو زوی (پیرو) نومیده[21] چي (پیرو، پیرا، پیر، پیرک) نومونه تراوسه په پښتو کښي سته.

تر دغو شاهانو وروسته چي په (۴۲۵) عیسوي کال د هفتالیو (اَبدالیو) دولت جوړ شو، د دوی لوی پادشاه (اخشنور) و، (۴۶۰) چي د ده نوم په خدايي نامو او عربي کتابو کښي اخشنوار، اخشوان یا خشنواز راغلی دی، خو د کریستن سن په قول د دې کلیمي اصل له خشیون سره نښلي، چي په سغدي کښي د پادشاه په معنا و.[22]

د افغانستان د تاریخ لیکوال ښاغلی کهزاد وايي: چي دا احشنور، پرگهر، معنا لري[23] خو ده د کلیمي تجزیه او شرح نده کړې. چي دا معنا له کومه راوتلې ده؟

(20) د چارلس میسن سفرنامه ۱ تا ۲۳۲ د لندن طبع ۱۸۴۲.
(21) د افغانستان تاریخ ۲ تا ۴۳۷.
(22) ساسانیان، ص ۳۸۵ د میولر د متون سغدي ۱ تا ۱۰۸ په حواله.
(23) تاریخ افغانستان ۲ تا ۴۵۷.

او پر کوم فیلا لوژی تحلیل بناده؟ او څکه چي ده کوم علمي دلیل ندی پیش کړی، نو قول یې سندیت نه لري.

خو د کریستن سن هالینډي پوهاند خبره سمه ښکاري.

او دا کلمه داسي تجزیه کیږي: خش = کش = کښ د هغه قدیم کش تري = کښ توري ریښې څخه دی، چي اخشن = خشن = کښن ځني جوړ شوی دی، دوهم جز یې (وړ = ونړ) دی، چي په پښتو فاتح او وړونکی دی، نو کښنوړ = کښنونړ = خشیون = اخشنور تَوله یوې ریښې ته ورځي، چي معنا په پښتو، کښ وړ، یعني کشتریه فاتح (تور کښ فاتح) ده، او د دې (تور کښ وړ) پاچا جنگونه او فتوحات له ساساني فیروز شاه سره مشهور دي.[24]

د دغو هفتالو (ابدالو) څخه چي په زابل کښي پاچهان وو، او په سکو کښي ځانونه جاولی = زاولی بولی، تورامانا (توره من) او د ده زوی مهراکولا (میرکهول، لمر کهول) د (۵۰۰ع) په شاوخوا کښي د هند مشهور فاتحان دي.

دغه مهرا کولا د ابدالیو مشهور فاتح، دوې کتیبې لري، چي د کندهار په شمالي (۴۰) میلي روزگان کښي د شالی په دره کښي پر ډبرو لیکلي سوي دي.

د آکسفورډ د پوهنتون د تاریخ استاد ښاغلی بیور دغه کتیبې کتلي. او یوه مقاله یې د پیښور موزیم په مجله کښي پر

(24) ساسانیان، ص ۳۸۴.

igital Library

لیکلي ده، دی وایي: دغه د روزګان کتیبې له هغو درو نورو هفتالي لیکنو سره چي په توچي (وزیرستان) کښي پیدا سوي، او اوس د پېښور په میوزیم کښي خوندي دي، ډېر مشابهت لري. خو تر اوسه دغه د وزیرستان لیکني ندي لوستلي شوي، خو یوه له دغو څخه په منګولي خط او بله په یوناني خط ده، او دوې په دوو ژبو دي.

د پښتو موزیم نمبر ۴۱ وزیرستاني کتیبه په کوفي رسم الخط ځیني عربي کلمات هم لري، چي (الله‌ﷻ) او (محمدﷺ) پکښي ښکاري، او نور منګولي توري دي.

پروفیسر بیور وایي: د روزګان یوه ډېره چي ښه روښانه ده، په یوناني رسم الخط دا الفاظ پکښي لیدل کیږي:

"باګوس شاهو زاولو مهروز کی"

بیور وایي: دغه پاچا چي نوم یې دلته راغلی دی، هغه د هون پاچا مهرا کولا به وي، چي د (۵۰۰ع) په خوا و شا کښي پاچهي لرله، او د ده اصلي نوم لا تراوسه نه دی معلوم چي څه و؟ د دې الفاظو ترجمه دا ده:

"خدای مقدس پادشاه زابلی مهرا" (۲۵)

اوس موږ دا الفاظ په ژوره کتنه ګورو، چي څنګه دي؟

۱. باګو هغه بګه، بغه او د پښتو بګ دی، چي معنی یې عظیم او خدای ده (شرح یې د بغلان په کلمه کښې تېره

(۲۵) د پېښور موزیم مجله، دسمبر ۱۹۵۳م.

سوه) پس له دې کلیمې (س) لیدل کیږي، چي ښاغلي بیور (ری) ورسره زیاتوي، او کلمه (سری) لولي. مګر ښایي چي دغه (س) د (باګو) سره یو ځای. او کلمه (باګوس) (باګویس = باګویز) وي. او دا پښتو (ایز = ایځ = ایس) د نسبت لاحقه Supplix ده. چي معنا یې کیږي: (خدای، الهی، مقدس).

۲. شاهو یا ساهو په پښتو کښي سته. چي کله علم وي او کله صفت. وایي چي دغه کلمه او شاه او شار او شیر او شهر ټول له قدیمي کشتریه کښې تور څخه راوتلي دي(۲۶) چي شار د غرجستان او شیر د بامیان او پاچهانو القاب وو(۲۷) او د زابل او کابل د پاچهانو معاصر وو، په پښتو کښي تراوسه شاهوزی او شاهو خیل سته.(۲۸)

۳. زاولو منسوبه کلمه ده زاول ته. چي جاول او جاوله هم تلفظ کېده، او زابل یا زابلستان له غزني څخه د هلمند تر غاړو پوري ځمکه وه. او دغه اوسني جاغوری او اجرستان او روزګان یې مرکزي سیمي وې، چي کتیبه هم په دره شالي کښي ده، چي له کندهاره د روزګان لار

(۲۶) ایرانشهر د مارکوارټ تالیف.

(۲۷) ابن خرداذ به ص ۳۹ د لندن طبع ۱۳۰۶ه تاریخ الیعقوبي ۳ تا ۱۳۱.

(۲۸) وګوری: مخزن افغاني د نعمت الله او حیات افغاني او صولت افغاني.

Digital Library

اجرستان او جاغوري او غزني ته پر دغه دره ځي[29] دا د نسبت (و) اوس هم د پښتو په ځینو صفاتو کښې ستہ، لکه خپته - خپتیو، بریت - برېتو، غوږ - غوږو، خو په مکاني نسبت کښې اوس نه راځي.

۴. بله کلمه په دې کتيبه کښې مهروزکي Mihrozki ده. چي د بیور په خیال دا نوم هغه، مهرا کولا، دی.

ما د پښتو ادبیاتو په لومړي ټوک (ص۷۵) کښې تفصیل لیکلی وو، چي کولا په ویدي ژبه د کورنۍ او خاندان معنا لري، اوس موږ (کهول یا کول یا کاله) ورته وایو، دا کلمه د شیخ رضي او شیخ نصر لودی په شعر کښې (کهاله) او د سلیمان ماکو په تذکره (۶۱۲هـ) کښې کول وه[30] پښتانه تراوسه هم وایي: پایند کول (خاندان پاینده) مامد کهول (خاندان محمدزی).

امامهر هم په پښتو (میر، مر، لمر، نور) دی د لورلايي ترینان تراوسه هم لمر (میر) بولي، نو مهرا کولا = میرکول = د لمر کهول = د لمر له خاندانه دي، دا نوم تراوسه هم په پښتو کښې ډېر مستعمل دي: لکه میرخان، میرو، میرا (مونث: مورا) او هغه زوړ میرکهول هم اوس میرگل شوی، او زوړ مفهوم

---

[29] اریانا، شماره (۶۱) زما مقاله "زوال، کاول".

[30] وگورئ: پټه خزانه، ص ۷۱، پښتانه شعراء لومړی ټوک ص ۶۵.

یې له اذهانو څخه وتلی دی، شاه گل (شاه کهول) او ماه گل (مهاکهول) هم دغه ریښې لري.

مگر دلته باید دا خبره هم وڅیړو: هغه زوړ (مهراکولا) چي په سنسکریت کښې هم و، او د دې کورنۍ پر مسکو کاتو لیکلي دي، څنگه دلته (مهروزکی) سو؟

دا مشکل هم پښتو په ښه ډول حل کوي: په پښتو کښې له پخوا څخه یو بل نوم دغسې سته (میرویس) چي د مردان په سیمه کښې د پېښور شمال مشرقي خواته یوځای (میرویس) سته، او د هوتکو مشهور مشر میرویس خان کندهاری خو هر څوک پېژني.

دا نوم هم د پخوانو یادگار دی، او پښتانه یې تجلیلاً مصغر کوي، میروسکی، میروڅکی وايي، او دا شکل کټ مټ هغه دی، چي د روزگان پر ډبرلیک سته.

میر هغه مهر، لمر، آفتاب دی، ویس یا ویسه یا ویسیا د کلي، قبیلې، کورنۍ په معنا په سنسکریت او اوستا کښې هم وو، (ویس پتي) د کورنۍ پتي او ساتونکی وو[31] او د گیگر الماني محقق په قول په ریگویدا کښې هم ویس (ټبر، کورنۍ) ته ویل کېده[32] نو میرویس هم کټ مټ هغه (مهراکولا) او میر

---

[31] کیمبرج هسټري آف انډیا ۱ تا ۹۱

[32] د شرقي ایرانیانو تمدن ۱ تا ۲۶۶ د دې کلیمې تفصیل وگورئ: تاریخ ادبیات پښتو ۱ تا ۷۷.

کول دی، چي معنا يې هغه د لمر کورنی ده، او ميروسکی د دې کليمې تصغير دی، چي داسي تجليلي مصغرات پخوا ډېر وو، او شرح به يې وروسته وسي.

له دې ليکني څخه داسي ښکاري: چي مهروسکی = ميرويس = ميرکهول = ميرکولا (ميراګل د پښتنو هفتاليو (ابداليو) يو خدای او مقدس پاچا وو، او دوی هغه وخت خپل پاچا ته د تقدس په نظر کاته، او القاب يې (خدای، الهی) وو.[۳۳]

دا چي زه دغه کتيبه پښتو ته نږدې بولم، يو بل ګرامري دليل هم لري، د دغو کليماتو ترکيب او نښلونه د پښتو پر اصولو سمه ده، تر اوسه هم د پښتو ګرامر يوه مسلمه قاعده دا ده: چي صفت يا صفات تر موصوف دمخه راځي، خو په فارسي کښي دا قاعده بالعکس ده، په پښتو وايو: تور آس، چي په فارسي "اسپ سياه" ورته وايي.

[۳۳] د دې کتيبې تفصيل د بيور د مقالې په فارسي ترجمه کښي ولولئ: سروش د کراچي طبع ۱۴ اګست ۱۹۵۹م، د دې ډبرليک پر لوړه خوا يو څو عربي توري هم ښکاري، چي (حسن) يې لوستل کيږي، خو بله کلمه هم خرپول يا خرپوست ښکاري، ګمان کوم چي دا به هغه ملک تاج الدين حسن سالار خرپوست وي، چي د غور د تولک حکمران و، او په (۶۲۱هـ) قاضي منهاج سراج د ده په امر اسفزار ته تللی و، (طبقات ناصري ۱ تا ۶۹۸) مګر دا توري ښايي چي تر ۶۰۰هـ وروسته ليکل شوي وي، ځکه چي د خط ډول يې د دغو وختو دی.

په دغه کتيبه کښي هم ټول صفات ترخپل موصوف دمخه دي:

"خدای شاه زاولي ميروځکی"

درې صفته ترخپل موصوف دمخه دي، او داهم ښايي چي د ژبې د ساختمان اثر وي، د دغي کتيبې په مقابله کښي د بغ دت بن بغ کرت، د پارس د يو شاه (۲۲۰ق م) د سکې ليک وګورئ، چي صفات ټوله تر موصوف وروسته دي.

"بغ دت، پر ترکه، زی بغی، بغ کرت"[۳۴]

يعني: بغ دت (بغداد، د شاه نوم) پر ترکه (د کورنی نوم) زی (از يعني زوی) بغی بغکرت (خدای بغکرت، چي د پلار نوم يې دی).

دا وو زموږ هغه دلايل چي د پښتو څرک مو د اسلام په لومړيو زمانو کښي ځني وايستلې، اوس به نو راسو خپل اصلي مطلب ته چي د لويکانو يا لاويکانو کورنی ده.

لويکان څوک وو؟

د دې کورنی تاريخ هم لکه هغه نوري کورنی، ډېر څرګند نه دی، فقط د (لويک يا لاويک) نوم ذکر سوی دی.

لنګورتهـ ډېر مشهور انګليسي سکه شناس مورخ ليکي:

[۳۴] سبک شناسي ۱ تا ۱۳۰ د تهران طبع.

د (۲۶۰هـ) په شاوخوا کښې د غزنې محلي حکمران (شاه لاویک) بلل کېده، خو د ده شخصیت مجهول دی. د کابل د هندو شاهانو سره متحد و. او دا گمان کیږي چې دی به هم هندو و. بیا نو بلکاتگین د سامانیانو له خوا پر غزنې غالب شو. او په (۳۵۹هـ) یې لومړی پلا دلته سکه ووهله، تر "بلکا" وروسته "پیری" د غزنې پاچا سو، چې د "لاویک" او د کابل هندوشاه سره متحد وو، څو چې سبکتگین په (۳۶۷هـ) له پروانه پر ده حمله وکړه. غزنی یې ځنې وینو.[۳۵]

دغه "لویک" یو سړی نه و، بلکې لویه کورنۍ وه، چې په غزني او گردیز او نورو شاوخوا ځایو کښې سلطنت کاوه، او د کابل شاهانو او د زاول د رتبیلانو سره متحد وو. او مؤرخانو یې ذکر داسې کړی دی:

(۱)

ابو سعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود گردېزی، چې د (۴۴۰هـ) په شاوخوا کښې ژوندی و، د یعقوب لیث صفاري په احوال کښې داسې لیکي:

"یعقوب غزني ویناوه. او بیا گردېز (گردیس) ته ولاړ، او د ابو منصور افلح بن محمد بن خاقان، د گردیز له امیر سره یې جنگ وکړ. خو دې امیر لس زره درهمه جچه ومنله. بیا نو

(۳۵) اسلامک انسایکلو پیدیا، د لندن طبع ۲ تا ۱۵۴

Digital Library

یعقوب بلخ په (۲۵۶هـ) کال ونیو، او د هغه ځای نوشاد (نوشار) یې وران کړ".[۳۶]

دغه افلح د گردیز امیر هم له دغو "لویکانو" د کورنۍ و، چې شرح په یې وروسته راسي.

(۲)

د نظام الملک په سیاست نامه کښې چې د (۴۸۵هـ) تالیف ده، د الپتگین جنگونه له کابلي او غزنوي امیرانو سره راوړي او وایي چې الپتگین د بامیان له امیر سره چې (شیرباریک) نومیده جنگ وکړ، او دغه شیر یې ونیو بیا یې نو وباخښه. وروسته یې پر کابل حمله وکړه، او د کابلشاه زوی یې ونیو. دا د کابل شهزاده د "لویک" زوم و. او د غزنین امیر "لویک" هم وتښتېد، سرخس ته ولاړ.[۳۷]

له دې روایته ښه معلومیږي، چې د دې کورنۍ نوم (لویک) و. او د دوی خپلوي له کابلشاهانو سره هم ښکاري. الپتگین په (۳۵۱هـ) غزني له "لویک" څخه نیولی و، او بیا چې په (۳۵۲هـ) دی مړ سو، او زوی یې اسحاق د غزنې پاچا سو نو "لویک" بیا پر غزني حمله وکړه، خو ساماني پاچا، منصور بن نوح د اسحاق په مرسته و، نو غزنی بیرته اسحاق ونیو.

(۳۶) زین الاخبار، ص ۶ د تهران طبع.

(۳۷) سیاست نامه، ص ۱۲۲ د تهران طبع.

د اسحاق تر مرګ وروسته په (۳۶۵هـ) امیر "پیری" د ده پرځای پر غزني کښېنوست، مګر د غزني خلکو بیا امیر "لویک" راوغوښت، او لویک د کابلشاه د زوی په کومک پر چرغ (د کابل جنوبي خوا ته د لوګر پر سیمه) حمله وکړه، خو دلته امیر سبکتګین دوی مات کړل، او پخپله په ۲۷ د شعبان (۳۶۶هـ) د غزني پر تخت کښېنوست.[۳۸]

(۳)

منهاج سراج جوزجاني (۶۸۵هـ) د سبکتګین په احوال کښي داسي لیکي: الپتګین غزنی او زاولستان فتح کړه، او امیر "لاویک" یې له غزني څخه ویوست، تر اتوکالو، وروسته چي الپتګین مړ سو، او زوی یې اسحاق پاچا سو، نو دی له "لاویک" سره ونښت خو مات سو او بخارا ته ولاړ، ده له منصور بن نوح څخه کومک واخیست، بیا راغی او غزنی یې ونیو. او تر ده وروسته ملکاتلګین پاچا سو. او تر ملکا وروسته امیرپیري (پری) کښېنوست، خو خلکو بیا "لاویک" راوغوښت، "لاویک" د کابل شهزاده (په کومک) له ځانه سره راوست، مګر

[۳۸] افغانستان تر اسلام وروسته (خطي) ص ۶۹ د حبیبي تالیف، او اسلامک انسایکلو پیډیا لومړی ټوک د افغانستان آرټیکل.

gital Library

په چرخ کښي امیر سبکتګین پر دوی حمله وکړه، او ډېر یې ووژل، دوه پیلان یې هم ځني ونیول.[۳۹]

د طبقات ناصري په مختلفو نسخو کښي دغه نوم "انوک" هم راغلی دی، چي صحیح نه ښکاري، او دغه اخیرنی "لویک" چي په چرخ کښي د سبکتګین له لاسه مات سو، هم په دوو نومو ابوبکر او ابوعلي لاویک بلل سوی دی، او داسي ښکاري چي مسلمان و، خو له دغو درو ډول (لاویک، انوک، لویک) څخه وروستنی املا صحیح ده.

(۴)

محمد بن علي بن محمد بن حسن بن ابوبکر شبانکاره چي مجمع الانساب یې په (۷۲۵هـ) لیکلی دی هسي وایي:

"الپتګین د بامیان تر نیولو وروسته کابل ته راغی. په دې وخت کښي د غزني ملک یو کافر و. چي "لویل" (لویک) نومېده، ده خپل زوی د (۳) زرو لښکرو سره مقابلې ته راواستاوه، خو الپتګین د لویک زوی ونیو، خلعت یې ورکړ، خپل پلار ته یې ولېږه، چي په تا اړه نه لرم، د هندوستان غزا له ځم. خو هغه کافر سلامي نه سو، نو الپتګین هم غزنی محاصره کړ. پس له دوو میاشتو یې ونیو. او تر څلورو میاشتو وروسته "لویک" او د ده زوی چي د غزني په کلا کښي وو. ونیول سوه،

[۳۹] طبقات ناصري ۱ تا ۲۶۸ د حبیبي طبع، کوټه.

igital Library

مګر چي دوی ظاهراً مسلمان شول، نو الپتګين هم ايله کړل. خو د دوی زړه پاک نه وو، هندوستان ته وتښتېدل او له هغه ځايه يي لښکر راوست، د دې پلا الپتګين د دوی مقابلي ته سبکتګين ورولېږه، او دوی يې مات کړل. د ېرش پيله يې هم ځني ونيول، او "لويک" وتښتېد.

دا انتخاب د مجمع الانساب له يوې قلمي نسخي څخه دی، چي د "لويک" پرځای يې د غزني د ملک نوم "لويل" هم ليکلی دی، مګر دا نوم هم کاتبانو مسخ کړی دی، چي اصل يې هغه "لويک" و.

دا نوم د پښتو (لوی) تجليلي مصغر دی، چي په مختلفو لهجو کښي ډېر تورې اوړي: (لوی، لوای، لاوی، ل وی) ويل کيږي، د طبقات ناصري لاويک او د سياست نامي لويک دواړه صحيح دي، او د يوې کليمې دوې لهجې دي، مګر (انوک) ښايي چي د کاتبانو غلطي وي.[40]

---

(۴۰) دا تاريخي پښتو کلمه (لويک) هر کله ناپوهو کاتبانو د نابلدۍ په سبب مسخ کړې او رنګ رنګ يې ليکلې ده، د دهلي د سلطان ناصرالدين محمود په دربار کښي يو مشهور فارسي ملک الکلام فخرالملک عميدالدين لويکی مستوفي جميع ممالک هندوستان (متولد ۶۰۱هـ متوفي تر ۶۸۳هـ دمخه) تېر سوی دی، چي د دغي لويکي کورنۍ له پاتو خلکو څخه و، او د ټول هند مستوفي الممالک هم و، او پخپل عصر کښي عميد "لويکي" بلل کېده، مګر دا کلمه هم کاتبانو مسخ کړه، او په کتابو او تذکرو کښي نونکي، تولکي، بومکي، لوبکي، ديلمي وکښله سوه (وګورئ: بزم مملوکيه ص۲۰۳ او د فارسي قديم شعرا د دکتور اقبال حسين تاليف) د منتخب التواريخ مؤلف عبدالقادر بن ملوکشاه بداوني خو دغه

لوي په پښتو عظيم او بزرګ او مشر او سردار ته وايي، اوس هم لويان د قوم مشران او سرداران بولي. او دا هم لکه رتبيل او شير او کيدار او کشتري د کورنی لقب او تجليلي نوم و.

وروسته چي د لويک پښتو شعر راوړم، تاسي ته به ښکاره سي، چي په هغه کښي لويان، لويا هم راغلي دي، او دا نوم (لويک) د (لوی) تصغير دی، چي دا تصغير هم په پخوانو زمانو کښي عام رسم و، او خاص بيا د شاهي کورينو په نومو کښي رواج و.

د پختيا پښتانه تراوسه هم د افغانستان شاهي کورنۍ پايندک يا پايندک کهول بولي، ځکه چي دوی د سردار پاينده خان له اولادې څخه دي.

کلمه صحيحه (لويکي) ليکلې وه، مګر د منتخب په چاپي نسخه (د کلکتې طبع ۱۸۶۸م) په اول جلد ۷۰ صفحه کښي تولکي، او په ۹۶ صفحه کښي نونکي، او په دريمه صفحه کښي لويکي چاپ سوه.

په کراچي کښي د ښاغلي دکتور کرنل رشيد سره يوه د منتخب التواريخ مصوره صحيحه نسخه سته، چي غالباً د مولف په عصر کښي ليکل شوې ده، هلته پر (۱۵ورق) باندي په واضح ډول عميد "لويکي" او بيا مګر دا نسبت دغسي ليکلی شوی دی، نو ښکاري چي نورو تذکره نګارانو دا کلمه غلطه لوستې او مسخ کړې ده بعضو پوهانو ويلي دي: چي دا کلمه تولکي ده، او تولک د ديلم يو ښار وو.

صحيحه خبره دا ده، چي نه تولک په ديلم کي وو، او نه عميد تولکي دی، بلکه دا کلمه په صحيح شکل (لويکي) او دا شاعر دغي قديمي کورنۍ ته منسوب وو، او ځکه چي په هند کښي په سنام کښي اوسېدی، نو سنامي هم بلل شوی دی.

Digital Library

په تاریخي نومو کښې هم دغه تصغیر ډېر دی: بارک، اڅک، سنک، ختک، هوتک، شیتک، د پښتنو د نیکونو درانه نومونه دي، زمرک، شیرک، ببرک، خیرک او داسي نور ډېر نومونه تراوسه هم په پښتنو کښې سته، د سلطان محمود مشهور وزیر حسنک هم دغسي نوم و، د دغو لویکانو زماني ته نږدې ځیني تاریخي نومونه هم داسي وو، مثلاً فور د هندوستان شاه وو،(۴۱) چي د مجمل التواریخ مولف، ملک الملک هندوان بللي دي(۴۲) او البیروني هم په تحقیق ماللهند او فردوسي په شهنامه او رشید الدین په جامع التواریخ کښې هم فور راوړی دی، دا نوم د مهابهارت په ترجمه کښې پرج و، چي پلوتارک یوناني مورخ (پروس) لیکلی، او عربي مورخانو هم فور ملک الهند راوړی دی.(۴۳)

خو ابوالفرج روني (د لاهور فارسي شاعر) د غزني د یو شاه په مدح کښې وایي:

تیغ تو بقهر بسته باج — ازخیل ختا وخان ایلک
ادرارتو خورده خان و قیصر — مامور تو بوده "رای فورک(۴۴)

(۴۱) تاریخ بیهقي ۱ تا ۱۰۰.
(۴۲) مجمل التواریخ ص ۱۰۸.
(۴۳) تاریخ الیعقوبي ۱ تا ۱۱۶ طبع نجف ۱۳۵۸هـ.
(۴۴) دیوان روني، ص ۶۵ د تهران طبع ۱۳۰۴ ش.

بل دغسي تجلیلي مصغر نوم مهروز کښې (میرویسک) دی، چي دمخه مو د روزگان د کتیبې په شرح کښې د هغه اصل او کیفیت ولوست، دغسي هم خودویکه (خدایک) هم دمخه ذکر سو، او ابن خرداد به هم د قدیمو شاهانو په نومو کښې غوزک، نیزک، فورک راوړی دی.(۴۵)

نو په دغه ډول لویک هم د لوی تجلیلي مصغر شکل دی، چي د پښتنو د نوم ایښولو له عامه رواجه سره هم سم دی، دا چي دوی شاه ته شاهک یا شاهو وایي، یا بابا ته بابک او بابکو وایي، دا سپکتیا نه ده، بلکې د عزت او احترام او تجلیل او تحبیب علامه ده.

د لویکانو یو پښتو بیت

مرحوم بازمحمد کندهاري قادري چي د کراچي په ملیر کښې خانقاه و، ده د ډېره غازیخان په بلوڅو مریدانو کښې یو فارسي کتاب گوتي مونډلی و، چي د سر او پای پاڼې یې لوېدلي وې، نو ځکه د کتاب د مولف نوم او د لیکلو تاریخ یې نه وو ښکاره، خو د خط او کاغذ له لیدني څخه ما دا تخمین کاوه، چي باید د (۹۰۰هـ) په شاوخوا کښې لیکلی سوی وي، خط یې اخرني نسخ و، اکثرو حروفو یې ټکي نه درلودل، هره (چ) په (ج) او پ (ب) او گ (ک) لیکلي و، او داسي ښکارېده،

(۴۵) المسالک الممالک د ابن خرداد به، ح ۴۱.

چي ليکونکی به يې په ژبه نه پوهېدی، او ډېر کلمات يې مسخ کړي وو، يا دا چي منقول عنها نسخه به دغسي مغلوطه وه.

دا کتابګوټی يو څو حکايات وو، چي موضوع يې د شيخ سرور د کراماتو بيان و، چي اوس يې فقط ۳۳ پاڼي پاته وې.

د کتاب ژبه او د فارسي ليکلو ډول يې داسي و، لکه د غزني او غوري دورې فارسي نثر، چي بنايي د ۶۰۰هـ په حدودو کښي به تاليف سوی و.

د دې کتابګوټي نورو حکاياتو د تاريخ له نظره، کوم اهميت او قيمت نه لاره، صرف د هغه شيخ د کراماتو حکايات او هغه هم له عقله ليري غرايب او خوارق وو. دا کتاب په ۱۹۵۷م ماته د کتلو لپاره هغه مرحوم راکی، چي تر کتني وروسته مي بيرته ورکړ، نه پوهېږم چي بيا څه سو؟

د دې کتابګوټي پر (۱۵) پاڼي باندي يو حکايت ليکلي وو. چي د تاريخي لحاظه ډېر مهم و. نو هغه ما کټ مټ نقل کړ. او پس له دوو کالو اوږدې مطالعې او پلټني موفق سوم چي هغه په حقيقي ډول ولولم، او مبهم کلمات يې سم وليکم.

دلته هغه حکايت لومړی په هغه اصلي املا راوړم، او خپلي څېړني پر زياتوم، چي زما په فکر د پښتو ادب په تاريخ کښي ډېره بها لري، او يو قيمتي ګران اثر دی.

حکايت (په اصلي املاء)

Digital Library

ابوحامدالراولي را در تاريخ غزنه از حسن صغاني روايت است: که در بلده غزنه بر داب بامبان مسجديست عظيم، که آنرا مرلت افلخ لويک خواندندی، واين بيحانه عظيم بود، که وحومر لويک برحدمت رسل وکابلساه کرده بود.

جون بسرش خانان به مسلمي آمد، صنم لويک را نيارست شکستن، وانرا دران مرکت بزمين اندر کرد وبتالو سيمينه درنهاد، کابلان ساه خجل اين بيت فرستاد بلستان خلجيه که لويک کفت:

بزم کزن سحيد لويک لوی انو بويلا لوما
کسه تر ببرا غلوم بلوم مملا تيزيو بملا

خانان باز بکيش هندوان ساه شد، و جون نيسه او افلخ بشانی بنست محانه لويک برکند و مزلت بکرد.

جنين روايت کنند: جون سلطان سخی سرور باين مزلت شد کفت: "بوی صنم شنوم نيک ديد و کشف سدس، زمين برکافت و صنم لويک برکشيد، درمالوت سيمينه نهاده، انرا بشکست وسيم رابنای مسجد داد وبکرامت ان ولی الله، بوی کفر وهندوی از شهر غزنه برجاست" (ورق ۱۵ خطی)

ځکه چي د دې کتابګوټي نوم ماته نه دی معلوم، او نه يې مؤلف څرګند دی، نو زه د موضوع په لحاظ دا کتاب

Digital Library

(کرامات سخي سرور) بولم، او هرځای چې (کرامات) یاد سي، مقصد به دغه کتاب او دغه حکایت وي.

سپړنه

اوس د دې حکایت یوه یوه کلمه سپړم، او تجزیه یې کوم:

١. ابوحامد؟ دا کنیت ښکاره ویل کیږي، خو زه ابوحامد نه پېژنم چې څوک و؟ د رجالو او تاریخو په کتابو کښې ماته نه سو معلوم.

٢. دوهمه کلمه په اصل کښې (الراولي) ده، چې زما په خیال صحیحه (الزاولي) ده، "زاول" یا زابل د غزني د سیمي قدیم نوم و، د الزاولي په نسبت ډېر مولفان او مشاهیر تېر سوي دي، مثلاً قاضي شهاب الدین دولت ابادي مشهور عالم او مفسر د عمرالزاولي لمسی و،[۴۶] او دا هغه قدیم زاول دی، چې د روزګان په ډېر لیک کښې هم راغلی دی، نو ابوحامدزاولی د زابلستان د سیمي سړی و.

٣. تاریخ غزنه؟ په دې نوم کوم کتاب ماته نه سو معلوم، د کتاب شناسی اکثره کتابونه ما وکتل، خو د تاریخ غزنه، په نامه کوم کتاب مولفانو نه دی ذکر کړی، او نه ابوحامدزاولی پېژني، ښایي چې دا یو نوم ورکی کتاب

[۴۶] سبحة المرجان ص ۳۹.

او مؤلف وي، چې د هند په مځکه کښې به لیکل سوی وي، ځکه چې حسن صغاني هم د هند یو مشهور عالم او ژبپوهاند و، چې شرح به یې وروسته ولیکم.

یو کتاب د تاریخ ملا محمد غزنوي په نامه پېژنم، چې شیخ عبدالرحمان بن عبدالرسوم چشتي (متوفی۱۰۹۲ﻫ) دغه کتاب درلود، او ده (۱۰۳۲ﻫ) پخپل کتاب "مرآة مسعودی" کښې له دغه کتابه اقتباسات وکړل، دی وایي چې ملا محمد غزنوي د سلطان محمود سره هند ته راغلی، او دغه تاریخ یې لیکلی دی.[۴۷]

دا شیخ عبدالرحمان چشتي د هند مشهور مؤلف او د "مرآة الاسرار او مرآة مسعودی" او نورو ډېرو کتابو خاوند او ثقه صوفي دی، چې دروغجن نه ښکاري، او د ده په وخت کښې لا هم تاریخ ملامحمدغزنوي موجود و، چې مرحوم محقق شیراني یې هم ذکر کړی دی.[۴۸]

مګر داسي ښکاري چې د ملامحمد غزنوي تاریخ به له دې تاریخ غزنه څخه بېل وي. ځکه شیخ عبدالرحمان چشتي تصریح کوي، چې ملامحمد د سلطان محمود معاصر و، یعني د (۴۰۰ﻫ) په شاوخوا کښې به ژوندی و، مګر دغه ابوحامد خو

[۴۷] پرشین لتریچر ۱۰۷۲ د ستوري تالیف، د لندن طبع.
[۴۸] تنقید شعرالعجم ص ۵۷ د دهلي طبع.

Digital Library

لـه حسـن صـاغاني څخـه دا حکایـت اورېـدلی دی، او امـام صاغاني د (۶۰۰هـ) د شاوخوا سړی دی.

۴. حسن صاغاني یا صغاني؟ د لاهور یو خورا لوی عالم او د عربي ژبي امام تېر شوی دی، د کرامات په اصلي نسخه کښي (صنعاني) لیکل شوی، او دا نسبت غلط دی، صحیحه املا یې صاغاني یا صغاني ده، چي د چغاني معرب دی، او دغه چغان یا چغانیان د آمو دریاب شمالي خواته یوه لویه سیمه ده.[49]

امام حسن صاغاني (صغاني) په (۵۷۷هـ) په لاهور کښي زېږېدلی، او په غزني او بغداد کښي د علومو تحصیل کړی، او مخصوصاً په عربي ژبه کښي امام و، چي په عراق او مصر او حجاز کښي هم شهرت لاره، او ډېر مولفات لري، دی په (۶۵۰هـ) په بغداد کښي وفات سو، او قبر یې په مکه کښي دی، مشهور تالیفونه یې دا دي: کتاب الشوارد فی اللغات، شرح القلادة السمطیه، کتاب المفتعال، کتاب العروض، مشارق الانوار، مصباح الدجي، الشمس المنیره، شرح البخاري، درة السحابه، کتاب الفرایض، العباب الذاخر چي یو عربي ناتمام قاموس دی.[50]

(۴۹) حدود العالم، د تهران طبع.
(۵۰) سبحة المرجان ص ۲۸، تذکره علمای هند، ص ۴۸، بزم مملوکیه ص ۲۸

د کرامات په دغه حکایت کښي چي د حسن صغاني څخه رانقل سوی دی دا ثابتیږي، چي دغه کتاب پس له (۶۰۰هـ) تالیف شوی دی، ځکه چي دغه وخت د حسن صغاني د ژوند زمانه ده.

اما دا چي حسن صغاني د غزني په احوال خبر و، او د ده روایت به ثقه وي که یه؟ د ده خبره له دې سببه پخه ښکاري، چي امام حسن صغاني د خپل علمي تحصیل یوه دوره په غزني کښي تېره کړې، او د غزني په مدرسو کښي یې لوست کړی وو.[51]

د امام صغاني یو ډېر مهم کتاب العباب دی، چي خطي نسخې یې په استانبول کښي دي، او یوه عکسي نسخه یې د کراچي د اسلامي تحقیقاتو په کتب خانه کښي هم سته، امام صاغاني په دې کتاب کښي د عربي لغاتو په مقابل کښي ځیني فارسي کلمات هم راوړي، او وایي چي په "لسان غزنویه" یې دا بولي یا دا، او ما په غزني کښي له خلکو څخه اورېدلي دي.[52]

له دغو خبرو څخه ښکاري: چي امام صاغاني پخپله په غزني کښي اوسېدلی، او د دغه ښار په احوال او ژبه ښه بلد و، نو ځکه د ده روایت ثقه ګڼو.

(۵۱) وګورئ: د حسن صاغاني احوال، معارف اعظم ګړهـ، ۱۹۵۹م د مولوي عبدالحکیم لیکنه او معجم المطبوعات، ۲-۱۲۸.
(۵۲) د العباب د خطي نسخې عکس.

Digital Library

۵. برداب بامیان؟: دا کلمات هم کاتبانو مسخه کړي دي، زما په خیال یې صحیح دا دي: "بردرب بامیان" یعني د بامیان پر دروازه، چې د غزني ښار پخوا څلور دروازې درلودې، او یوه یې "باب البامیان" وه،[۵۳] داسې ښکاري چې د غزني شمالي دروازه "باب البامیان" یا "درب بامیان" بلله کېده، چې بامیان ته به له دغې دروازې څخه لار تله:

۶. مرلت؟ دا کلمه په دغه حکایت کښې لومړی پلا (مرلت) او بیا (مرکت) لیکلې ده، گمان کوم چې دواړه ډولونه یې غلط دي، او د نسخې د کاتبانو د ناپوهی له لاسه مسخه شوې ده، او اصل یې (مزگت) دی د (مسجد یست عظیم) له تعبیره هم دا ښکاري، چې دا کلمه اصلاً (مزگت) وه، او دوه نور شکلونه یې ممسوخ دي.

مزگت په قدیمه فارسي کښې د عربي (مسجد) په معنا راغلی دی، او ښایي چې مسجد هم د دغې کلیمې معرب وي، او د دې کلیمو ریښه هم د پښتو نمزدک او مزدک سره مشترکه ده،[۵۴] چې دا مزدک د پښتو په پخواني ادب کښې د مسجد په

(۵۳) احسن التقاسیم د مقدسي ص ۳۰۳.

(۵۴) شرح یې وگورئ: د پښتو ادب تاریخ ۱ تا ۶۹.

معنا و، او اوس هم د مروتو قبایل مزدک مسجد ته وایي[۵۵] اسدي طوسي د فارسي پخوانی لغت لیکونکی وایي: "مزگت بپارسي مسجد باشد".[۵۶]

۷. افلخ لویک؟ د کرامات د دې حکایت په استناد یو لوی مسجد د غزنی د بامیان په دروازه کښې و، چې (مسجد افلخ لویک) یې باله، او دا مسجد لومړی پلا د افلخ نیکه (خانان) جوړ کړی وو، او د لویک له کورنۍ څخه لومړی پلا دغه (خانان) مسلمان شوي و، خو دی بیرته مرتد سو، او تر ده وروسته بیا د ده لمسی (نبسه) افلخ دا مسجد د غزني د بامیان په دروازه کښې جوړ کړ، او دا ځای دمخه بتخانه وه.

دا افلخ لویک، ظاهراً هغه افلح دی، چې د ده ذکر دمخه ما د زین الاخبار گردېزي په حواله وکړ، مگر د گردېزي په خطي نسخه کښې دا نوم افلح بن محمد بن خاقان راغلی دی، چې کنیت یې ابومنصور و.[۵۷]

له دې څخه ښکاري: چې د دغه افلح (افلخ) پلار محمد پوره مسلمان سوی، او اسلامي نوم یې و، مگر د محمد پلار

(۵۵) د مروتو کسرونه، ص ۸۶ د پښتو اکاډمی طبع.

(۵۶) لغت فرس ۵۱ د تهران طبع.

(۵۷) زین الاخبار، ص ۶.

Digital Library

خاقان (چي په دې حکايت کښي خانان راغلی دی) او لا بت پرست وو، چي بيا مسلمان، او وروسته بيرته مرتد سو.

که څه هم گردېزي دغه ابو منصور افلح د لويکانو له کورنۍ څخه نه دی بللی، خو د کرامات روايت دا ښکاره کوي، چي دی هم لويک و.

اما د دې "لويک" نوم د گردېزي په نسخو کښي افلح، او د کرامات د ناقصي نسخې په املا (افلخ) دی، ښايي چي د گرديزي ضبط صحيح وي، ځکه چي افلخ نه په عربي نه په پښتو او نه په فارسي کومه معنا لري، او نه داسي نوم بل ځای ليدل سوی دی، ښايي چي د دې کورنۍ د لومړي پلا اسلام قبلولو په مناسبت د ده نوم افلح ايښوول سوی وي، چي د عربي له "فلاح" څخه ريښه لري، او هم گمان کيږي، چي دا مسجد د غزني د اسلامي زمانې لومړی مسجد و.

٨. بيحانه؟ دا کلمه دوه واره بيحانه او محانه ليکلې شوې ده، چي غالباً بتخانه ده، قرينه يې هم وروسته د "صنم" کلمه ده، چي گويا دلته دمخه يوه لويه بتخانه وه، او هلته يو لوی بت هم و، چي هغه يې هم "لويک" باله "صنم لويک".

دا نکته مه هېروئ، چي په دغو زمانو کښي شاهانو د معبودانو رنگ موندلی و، او د دوی مجسمې او بتونه به په بتخانو او معبدو کښي پراته وه، د بغلان په اورتون کښي هم د

شاهانو بتونه او مجسمې ولاړې وې، او د روزگان له کتيبې څخه هم ښکاري چي پاچا، الهی القاب لرله، او خلکو د تقدس په سترگه ورته کتل، نو ښايي چي دغه بت هم د لومړي "لويک" و، چي يو قسم معبود گڼل کېده، او چي مسلمانان غالب سوه، او خانان يا خاقان مجبوراً مسلمان سو، ده به د خپل سلف بت نه سو ماتولای، نو يې په سيمين تابوت کښي هلته ښخ کړ، چي هم د بت شکنو مسلمانانو له لاسه محفوظ پاته سي، او هم يې خاوري ونه خوري.

٩. وحوير لويک؟ د کرامات په خطي ناقصه نسخه کښي داسي ليکلي دي: خو زه گمان کوم چي دا کلمه به (وجوير) وي، چي ښايي دا لويک به هم د کابلشاهانو او رتبيلانو معاصر او د دوی له خپلوانو څخه و، د دغه "لويک" په نامه اوس هم يوه لويه سيمه د غزني جنوب غربي خواته پرته ده، چي اجرستان يې بولي او منهاج سراج جوزجاني "وجير" او "وجيرستان" ليکلې ده، چي په غوري دوره کښي د غوري سلطنت يو مشهور ولايت و،[٥٨] په غزنوي دوره کښي هم يوځای د غزني له سيمو څخه "هجوير" و، چي د کشف المحجوب ليکوال او مشهور صوفي علي بن عثمان هجويري غزنوي (متوفی حدود ٤٩٥هـ) هم دغه ځای ته منسوب و، او په کتاب کښي ځان مکرراً هجويري

[٥٨] طبقات ناصري ١ ص ٣٩٣، ٣٩٦، ٤١٦، ٤٣٦ وغيره د حبيبي طبع، کوټه.

igital Library

غزنوي بولي[۵۹] او د شهزاده دا راشکوه په قول هجویر د غزني له محلاتو څخه و.[۶۰]

نو (وجویر، هجویر، وجیر) د یوه اوسني اجرستان مختلفي املاوي دي چې دا ځای د وجویر لویک په نامه مشهور دی، او تراوسه هم سته، یا ښایي چې دغه نوم قدیم وي، او دغه لویک ورته منسوب دی.

۱۰. بر حدمت رسل وکابلساه؟ دا کلمات هم مسخه سوي دي او صحیح ډول یې داسې و "بر خدمت رتبیل وکابلشاه" یعني وجویر لویک دغه بتخانه د کابلشاه او رتبیل لپاره جوړه کړې وه.

رتبیل د هغو شاهانو عمومي لقب و، چې د دوی سلطنت د عربو د فتوحاتو د وختو په لومړۍ هجري پېړۍ کښې له زابله تر سیستانه رسېدی، او د سبکتگین تر عصره یې دوه نیم قرنه مسلسل په دغو سیمو کښې د اسلامي لښکرو سره جنگونه کول.

داسې ښکاري چې د رتبیلانو او زاولي شاهانو او کابلشاهانو په منځ کښې خپلوي او دوستي وه، ځکه هغه وخت چې چیني سیاح هیون تسنگ زابلستان ته راغی، نو کابلشاه له

(۵۹) کشف المحجوب د لینن گراډ طبع.
(۶۰) سفینة الاولیا، ص ۵۶ د هند طبع.

ده سره تر زابلستانه ولاړ، او بیا بیرته د خپل مملکت سرحداتو ته وگرزېد.

لکه کننگهم چې حسابلی دی، هیون تسنگ له هنده بیرته د اټک او بنو او اپوکین (افغان) پر لار غزني ته په ۲۵ جون ۶۴۳ع کال راورسېد[۶۱] چې د هجري سنې (۲۴هـ) کال دی، نو ښایي چې د غزني د لویکانو پاچهي هم د اسلامي هجري سنې په ابتدا کښې شروع سوې وه، چې د سبکتگین تر عصره (۳۶۵هـ) موجوده وه.

مگر د رتبیل کلمه مؤرخانو په ډول ډول رانقل کړې او د هر کتاب کاتب بیا هم پسې مسخه کړې ده: رتیل، رتپیل، رتبال، زنبیل، زنیل وغیره، چې د تاریخ سیستان او مجمل التواریخ محشي مرحوم ملک الشعراء بهار خراساني دغه کلمه د فارسي (زنده پیل) څخه جوړه شوې (زنتبیل یا زنبیل) شمېرلې ده.[۶۲]

مگر روارتي وایي: دا نوم د هندي "رنتهبیل" یا "رتن پال" تصحیف دی[۶۳] خو عربي مورخانو لکه بلاذري او یعقوبي او طبري او مسعودي دغه کلمه (رتبیل) ضبط کړې ده، چې د کلیمې اصلي شکل هم دغه دی، او جمع یې رتابله ده، لکه

(۶۱) د هند پخوانی جغرافیه ۱ تا ۲۶۶.
(۶۲) د تاریخ سیستان حواشي ص ۹۱ او د مجمل حواشي ص ۴۲۲.
(۶۳) پر افغانستان ځیني یادابنتونه، ص ۶۳.

Digital Library

"قیاصره" نمارده، کیاسره، فراعنه، تراکمه، افاغنه او نور حتی دا نوم په عربو کښي هم مشهور و، د عربي شاعر فرزدق چي د رتبیلانو معاصر و، د سلیمان بن عبد المالک په مدح کښي وایي:

وتراجع الطرداء اذوثقوا   بالامن من رتبیل والشحر[64]

د دغه بیت په استناد ها نوم یقیناً (رتبیل) و، نه بل څه، چي وروسته عربو دا نوم د علم په ډول پر خپلو زامنو هم ایښود، مثلاً رتبیل بن صالح یو مشهور محدث و، چي د ده نوم زبیدی د قاموس په شرح کښي د "الرتبل" تر مادې لاندي راوړی دی[65] او علامه ذهبي له ده څخه ډېر احادیث رانقل کړي دي.[66]

له دغو روایاتو څخه ښکاري، چي د کلمې اصلي شکل هم (رتبیل) و نه بل څه[67] ځکه چي (زنتبیل) په لوړ بیت کښي نه ځائیږي، او د قصیدې وزن ورخرابوي، او که یې (زنبیل) فرض کړو، نو بیا د "الرتبل" په ماده کښي نه راځي، بلکې دغو لغویانو د زنبیل ماده جلا راوړې، او هلته یې زنبیل کوم علم یا لقب نه دی ښوولی.

(64) دیوان الفرزدق ص ۳۲۵، المعرب دجوالیقي ص ۱۶۳.
(65) تاج العروس، د الرتبل ماده.
(66) مشتبه النسبه د علامه ذهبي.
(67) تفصیل یې وګوری: د دکتور بلوڅ مقاله، سروش کراچي، جون ۱۹۵۸م.

ګمان کوم: چي د دغي کلمې اخرني جز (بیل) به لکه راوړتې چي وایي، د هغه "پال" سره نژدې وي، او (رتپیل) به وي، ځکه د قدیمو نومو د اخر "پال" له پالل څخه دی، خو پالل او پیلل دواړه د پښتو په لهجو کښي سته، او (رتو) هم په هندي نومو او هم په اوستا کښي لیدل کیږي.

په ګاتها کښي د روحاني مشر او بزرګ مینوي په معنا و، او د زرتشت لپاره هم د صفت په ډول استعمال شوی، او پخپله زرتشت هم ردجهان بلل سوی دی[68] په فارسي کښي هم (رد) د هوښیار او خردمند په معنا و، فردوسي وایي:

بپوشید درع سیاوُش رد
زره راګره پر کمر بند زد

او هم دغه کلمه ده، چي په سنسکریت کښي د میني رب النوع او زهره ستوری او عشق او محبت ته وایي[69]

په پښتو کښي د دې کلیمې ریښه په راتو کښي سته، چي د ښځي نوم دی، یعني روحاني محبوبه، او مینوي معشوقه، او د نرو نوم راتګل همدغسي دی (رات = رت = روحاني مشر او محبوب) ګل هغه تاریخي کولا او کهول دی.

(68) فروردین یشت ۱۵۲ بند.
(69) د ډنکن فوربس هندي قاموس ص ۴۲۶.

Digital Library

معنا يې ده: د محبوب مشر له کهوله، خو ملايانو دا نومونه معرب کړي دي: راحتو؟ راحت گل؟

نو د دغه تاريخي لغوي تحليل په سيوري کښې (رتپيل) ډېر ښکلى پښتو نوم دى، يعنې د عشق پالونکي، مينه ورمشر، يا د ميني د رب النوع پالونکى، او عربانو حق درلود، چې دا ښکلی ادبي نوم واخلي او پر خپلو زامنو يې کښېږدي.

۱۱. بسرش خانان؟ د کرامات حکايت د وجوير لويک زوى خانان بولي، او په ناقصه خطي نسخه کښې دا نوم خانان دی، خو د گرديزي د زين الاخبار په خطي دوو نسخو کښې چې اوس په لندن کښې دي، دا نوم لکه دمخه چې وويل سوه خاقان دی، په پښتو کښې د خاقان نوم نه دی رواج، مگر خانان ډېر دی، خاص بيا د رگون او راولسنان په ملاخيلو قبيلو کښې، ښايي چې کاتبانو خانان په گرديزي کښې خاقان کړی وي، چې يو مشهور نوم و.

په هر صورت خانان يا خاقان د "وجوير لويک" زوی و، چې لومړی پلا له دې کورنۍ څخه مسلمان سو، او د غزني د باميان د دروازې بتخانه يې مسجد کړ، او د لويک بت يې هلته ښخ کړ، خو دی بيرته مرتد سو، په دې جمله کښې (بسرش) د فارسي (پسرش) دی.

۱۲. کابلان ساه؟ چې صحيح يې کابلان شاه دی، او دا د هغه کابلشاه يو بل شکل دی، چې کله کله په ځينې تاريخي کتابو کښې هم دغه شکل راغلی دی، مثلاً ابن خرداد به د شاهانو په سلسله کښې "کابلان شاه" هم ياد وي[۷۰]

۱۳. خجل؟ د کرامات په ناقصه خطي نسخه کښې دغسې ليکلي دي، او داسې ښکاري، چې دا له کابلشاهانو څخه د يوه نوم و، دا نوم د تامل وړ دی، چې اصل يې څه و؟ زه داسې گمان کوم، چې دا نوم (خنچل) و، ځکه چې پخوانو مؤرخانو هم دا نوم راوړی دی: احمد بن واضح يعقوبي (متوفي ۲۹۲هـ) ليکي، چې المهدي خليفه په (۱۶۳ه) کال ځينو شاهانو ته سفيران واستول، او دوی يې خپل اطاعت ته راوغوښته، چې اکثرو يې د المهدي اطاعت ومانه. يو له دغو شاهانو څخه ملک کابلشاه و، چې دی يې "حنخل" باله.[۷۱]

دا کابلشاه چې د (۱۶۳هـ) په حدود کښې ژوندی و، د يعقوبي په تاريخ کښې د ده نوم (حنحل) دی، چې د کرامات په نسخه کښې (خجل) ليکلی، او دواړه سره ليري نه دي، او داسې ښکاري، چې کاتبانو تصرف پکښې کړی دی.

---

[۷۰] المسالک الممالک، د ابن خرداذ به، ص ۱۷۰.

[۷۱] تاريخ اليعقوبي ۳ تا ۱۳۱ د نجف طبع ۱۳۵۸ه.

Digital Library

لومړۍ توری په کرامات کښې (خ) او دوهم په یعقوبي کښې (ن) او دریم (ج) او اخرنی په دواړو کښې لام دی، نو له دې څخه (خجل) جوړېدای سي، چي زما په تخمین به دا کلمه اصلاً (خنچل) وي، ځکه چي په عربي او فارسي قدیمو نسخو کښې د (ج او چ) فرق په رسم الخط کښې نه و.

که دا نوم تجزیه کو، داسي به سي: خن چل، خن د خان مخفف دی، لکه په پښتو کلمه ختنما کښې، دا نوم په کاکړو کښې تر اوسه سته، خان + تما یعني د خان له تومني او پښته څخه، تما پخوانۍ کلمه ده، چي په اوستا کښې هم وه، لکه گئوتما (د گئو له تومني = بودا)[۷۲] او مرتم = مردم (مر - تما) یعني د مړو له تومني، چي په اوستا کښې هم (مرته) یعني مردنی و[۷۳] یا سپین تما چي د زردشت د کورنۍ نوم و.[۷۴]

دغسي نور ډېر کلمات سته چي په اخر کښې تما (تومنه، ختېه، کورنۍ) راغلي ده، نو ختنما هم د خان تومني او د خان له ختې او متکبر او مغرور او اصیل په معنا دی، د پښتو خانگل (خان + کهول) هم کټ مټ دغسي نوم دی.

پر دغه اساس د خنچل لومړۍ توته هم (خن) د خان مخفف دی، لکه چي ځني پښتانه خانمړي هم خنمړي او خانگل

(۷۲) د دکتور جولیوس کتاب بودا د ۱۹۰۵م طبع.
(۷۳) یشها ۲ تا ۴۲.
(۷۴) یسنا ۱۹.

هم خنگل بولي.

دوهمه توته یې (چل) ده، چي په پښتو طرز، سلوک، رفتار ته وایي، ملا میران کندهاري شاعر ویلي و:

نه په "چل"دعشق پوهیږي نه یې زده دی
لغـــوړن مـــچ دی بونیـــږي رقیـــب

نو "خنچل" یعني د لوړو عالي او خاني سلوک خاوند، چي داسي سړی حتماً باید پښتون او پښتو ژبی وي.

۱۴. بلسان خلجیه که لویک گفت: دا لویک نه دی معلوم چي نوم یې څه و؟ خو داسي ښکاري چي خنچل کابلشاه، دا بیت د "لویک" له خولې راپرېلی دی، او ښایي چي دغه "لویکٚ" له خنچل سره په کابل کښې و. ځکه چي د دې دوو کورنیو خپلوي په تاریخي روایاتو کښې دمخه ثابته سوه، نو ممکنه ده، چي دا "لویک" هم د خنچل خپل وي.

اما دلته د غور خبره دا ده: چي "لسان خلجیه" کومه ژبه وه؟ زما سره ډېر تاریخي او ژبني دلایل سته چي خلجي دغه اوسنی غلجي دی، چي له قدیمه د غزني په غرو او رغو کښې اوسي، او د زاولستان پخواني خلک دي، دلته به زه په لنډه یوځو دلیله راوړم چي دا خبره لږ څه ښکاره سي:

خلجي او غلجي یا غلزي په اصل کښې (غرزي =

Digital Library

کوهزاد[۷۵] یعني د غرو خلک، چي دا کلمه په غرج، غرچه، او غلچه او نورو ډیرو تاریخي کلماتو کښي سته، او کله (غ) په (خ) هم اوړي، او غلجي، خلجي سي.

د هند "خلجیان" چي په پېړیو یې هلته سلطنت کړی دی، دغه پښتانه غلجیان وو، د دوی په نوم ډېر ځایونه هم سته، لکه: خلج (په روزګان کښي) خلج (د هلمند د ناوي)[۷۶] خلج (د غزني) چي یاقوت هم په معجم البلدان (۲ تا ۳۸۱) کښي خلج غزني ته نژدې د زابلستان له سیمو څخه ښودلی دی.

د قبایلو او ځایو په نوموکښي کله (خ) په (غ) اوړي لکه خرخیز - قرغیز او دغور اوسنی ساغر، چي منهاج سراج ساخر ضبط کړی دی، او اصلاً "سورغر" و.[۷۷]

دا خبره چي خلجیان د چنګېزخان د زوم خالج خان له نسله دي، او محمدقاسم فرشته د نظام الدین احمد بخشي هروي له طبقات اکبري رانقل کړې ده[۷۸] تاریخي صحت نه لري، ځکه دا نا ممکنه ده چي پس له (۶۲۰هـ) د چنګېزخان له

---

[۷۵] د شاهنامې په ملحقاتو کښي د کک کوهزاد حال سته، چي د دغو افغانانو مشر و، او دوی د زابل د سیمو په غرو کښي پراته وو، دغه کوهزاد کټ مټ د (غرزي) فارسي ترجمه ده. (د شهنامې ملحقات ج۵، ص ۳۳)

[۷۶] دا خلج، اصطخري هم د هلمند په ښارو کښي یاد کړی دی (اصطخري، ص ۲۴۵)

[۷۷] طبقات ناصري ۱ تا ۳۸۷ د حبیبي طبع، کوټه.

[۷۸] تاریخ فرشته ۱ تا ۸۸.

عصره بیا تر اوسه په (۶۰۰) کاله کښي د یوه سړي له نسله په میلیونونو خلک او قبایل پیدا سي.

خلجیان یا غلجیان خو درې قرنه تر چنګېز دمخه په دغو ځایو کښي ساکن وو، او ډېر شهرت یې لاره، د حدودالعالم مؤلف په (۳۷۲هـ) کښي وایي: "د غزني په اطرافو کښي خلج، ترکان (دا کلمه غلطه چاپ شوې ده خلخ) پراته دي. او تر بست او ګوزګان او بلخ او تخارستانه پونده دي، او ورشوي او د څرځایونه او ډېر پسونه لري".[۷۹]

تر ده دمخه بل اسلامي جغرافیاوال ابن خرداذ به (۲۳۰-۲۳۴) هم د خلجیه نوم اخلي، او وایي چي خرلخ تورکان طراز ته نژدې د ژمي هستوګني لري، او هم دوی ته نژدې د خلج (خلجیه) د ژمي ورشوي دي.[۸۰]

ابراهیم بن محمد اصطخري (۳۴۰هـ) وایي:

"خلج یوه ډله تورکان وو، چي خورا پخوا د هند او سیستان تر مینځ د غور شاته راغلي، پسونه یې لرل، کالي او ژبه او کړه وړه یې لکه د تورکانو داسي وو"[۸۱]

ځیني مستشرقان په دې عقیده دي، چي دغه غلجي د هفتالیو بقایا دي، مارکوارټ وایي: "خلج یا خولج د هفتالیو

---

[۷۹] حدودالعالم، ص ۶۴ د تهران طبع.

[۸۰] ابن خرداد به، ص ۲۸.

[۸۱] اصطخري، ص ۲۴۵.

Digital Library

قبائیلو پاتي برخي دي، چي په شامي کتابو کښي په (۵۵۴م) Khwlas راغلي"[۸۲] او بیا په (۵۶۹ع) کال سفیر ریمرچوس دغه کلمه خو لیر راوړې ده. او دا نظریه موږ کتې متې د محمد بن احمد خوارزمي په کتاب کښي (۳۷۰هـ) هم وینو، دی وایي: خلج او کبجیه[۸۳] تورکان (دا کلمه غلطه کنجینه چاپ شوې ده) د هیاطله له پاتیشونکو څخه دی، چي په تخارستان کښي دشان او شوکت خاوندان وو.[۸۴]

دا خلجیان له افغانانو سره یوځای مؤرخانو یاد کړي دي، او داسي ښکاري چي دوی ډېر سره نژدې او یو قام وو، ابو نصر محمد بن عبدالجبار عتبي (۴۱۵هـ) د سبکتګین په فتوحاتو کښي لیکي: "افغانیه او خلج ده ته ایل او په زور یې په خدمت کښي داخل کړه سوه"[۸۵] چي ابن اثیر هم کتې متې دغه روایت راوړی دی.[۸۶]

(۸۲) ایرانشهر، تر ۲۵۱ وروسته.

۸۳ دا د بیهقي کیچي او د منهاج سراج کوچي. او د عربو قفص، او د شاهنامې د ملحقاتو کوچ، او د ارمني مؤرخ موسس کلن کتوتس: کمچک هفتالیت، او اوسني کوچی دی.

(۸۴) مفاتیح العلوم، ص ۷۲

(۸۵) تاریخ یمیني، ص ۲۶.

(۸۶) الکامل، ۸ تا ۳۴۸.

مینارسکی په صراحت سره وایي: دغه خلج تورکان او د اوسنیو غلجو افغانانو اسلاف وو، او بارتولد او هیګ هم په اسلامي انسائیکلو پیډیا کښي دغسي ویلي دي.[۸۷]

دا خبره یقین ته نږدې ده: چي خلجي یا غلجي او ابدالي به له پخوانو هفتالیانو او زابلي پاچهانو سره نژدېوالی لري، ځکه چي دغه هفتالیان (هیاطله) هم په دغه زابلستان کښي چي اوس هم غلجي او ابدالي اوسي، پاچهان وو، او پر سکو، چي د دې پاچهانو شکلونه کښل سوي دي، هم کټ مټ د دغو اوسني پښتنو کره وره ته ورته دي، جګي پزي، غټي سترګي، ګڼ وېښتان، قوي بدنونه یې عیناً د پښتنو دي، او لکه میسن چي لیکي: د نورستان پخوانو کافرانو مطلق پښتانه پخپله ژبه اودل Odal بلل، چي دا کلمه هغه هفتل (ابدالي) ده (د میسن سفرنامه، صفحه ۸ جلد ۱ طبع لندن ۱۸۴۲ع) احمدشاه ابدالي وایي:

تولـه یـو دي کـه غلجـي دي کـه اودلي
بـه هغـه چـي آئینـه د زړه صـفا ده

نو خلج یا غلجي د هغو تورکانو او غزانو له نسله نه دي، کوم چي په غزنوي دوره کښي او بیا د سلجوقیانو په زمانو کښي خراسان ته راغلي وو، بلکي تر اسلام دمخه چي کوم

(۸۷) د مینارسکي حواشي پر حدود العالم، ص ۳۴۸ د اکسفورډطبع.

Digital Library

هفتالي اريائي اقوام په تخارستان او زابلستان کښي وو، زمونږ غلجيان به دهغو سره خپلوي لري، او د دې غلجو حملې پر هند د هفتاليو سره شروع سوي، او تر (۸۰۰هـ) پوري دوام لري، چي د دوی غتې شاهنشاهۍ هم په هند کښي وې، او اسلام يې تر بنگاله خپور کړی و، او د دوی له نومو سره د (خان) لقب هم د (هون) د کليمې اوښتی شکل دی، ځکه چي (هـ) په (خ) اوړي لکه قديم هوارزم، اوسنی خوارزم، د تورکو هانم او زمونږ خانم.

د دې خبرې لپاره هم مونږ تاريخ سندونه لرو: مثلاً د تورکو معروف لغوي محمود کاشغري (۴۶۶هـ) ليکي:

"غزان ۲۴ قبيلې دي، مگر د "خلجيانو" دوې قبيلې په دوی کښي ځانونه نه شميري او بيلې دي".[۸۸]

همدغه مؤرخ د تورکانو په قبايلو کښي د "خلج" يا خلجيانو ذکر کورټ نه کوي، او ځکه چي دی پخپله تورک او په ژبه او عنعناتو يې پوه و، نو د ده قول په دې بابت کښي مستند او قديمتر دی.

محمد بن نجيب بکران (د ۶۰۰هـ حدود) داسي ليکي:

"خلج قومی ازترکان از حدود خلج بحدود زابلستان افتادند ودر نواحی غزنين صحرا يست آنجا مقام کردند، پس بسبب گرمی هوا، لون ايشان متغير گشت وبسياهی مايل شد

[۸۸] ديوان لغات الترک ۳ تا ۳۰۷.

وزبان نيز تغير پزيرفت ولغتی ديگر گشت، وخلج را مردمان به تصحيف خلج خوانند".[۸۹]

له دې څخه ښه ښکاري، چي دغه خلجيان له تورکي قبايلو څخه په دغه وخت کښي بېل وو، او د خلخ او خلج تر مينځ التباس او تصحيف موجود و، منهاج سراج هم طبقات ناصري کښي د خپل عهد د ډېر ملوک په هند کښي ښيي خو هغه چي تورکان دي، هغه ترک بولي، او هغه چي خلجيان دي، خلجي يې بولي، چي د غور له گرمسيره هلته تللي او پادشاهي يې جوړي کړي وې، لکه ملک خان خلج، محمد بختيار خلجی، محمد شيران خلجی، علي مردان خلجی، حسام الدين عوض حسين خلجی، غياث الدين خلجی[۹۰] او ډير نور خلجي مشاهير چي له ترکانو بېل وو، حتیٰ ضياء برنی د هند مؤرخ (د ۷۵۸هـ حدود) پخپل تاريخ فيروز شاهي کښي يو خاص فصل لري، چي بايد شاهي د تورکانو وي، خو هغه وخت چي ملک جلال الدين خلجی د دهلي پر تخت کښېنوست، نو دی ليکي: چي خلک ډېر متاثر وو، چي څنگه يو خلجی د تورکانو پر تخت کښېنستلای سي؟ دلته داسي ليکي:

"ملک خلجيان شهريان را بغايت دشوار نمود".[۹۱]

[۸۹] جهان نامه، ورق ۱۷ خطي، د مينارسکي په حواله.
[۹۰] طبقات ناصري ۱ تا ۴۹۵ وروسته، د حبيبي طبع، کوټه.
[۹۱] تاريخ فيروز شاهي، ص ۱۷۳ د کلکتې طبع.

Digital Library

له دغي خبري څخه هم دا ښکاري: چي خلجیان، تورکان نه وو، که نه وي نو ولي به خلکو د تورکانو د تخت و تاج پر ضیاع افسوس کاوه[۹۲] بلکه دغه خلجیان چي په هند کښي د مدنیت او سلطنت یو ښکلی اثر پر ایښی دی، په اصل او نسب د افغانستان له غلجیانو څخه وو.[۹۳]

بارتولډ وایي:

"له څلورمي هجري پېړۍ څخه مو ږ خلجیان د افغانستان په جنوب کښي د سیستان او د هند تر منځ وینو، او دوی د هغو ترکانو پښتانه شوي بقایا دي، چي د اصطخري په قول په قدیمو زمانو کښي دلته راغلي وو، او دغه اوسني پښتانه غلجي چي د ترنک او ارغنداو په لوړه وادي کښي اوسي، هم له دغه نسله دي".[۹۴]

نو دغه تورکان چي په قدیمو زمانو کښي زابل ته راغلي وو، هغه هفتالیان (هیاطله، هون) وو، چي یو نیم زرکاله دمخه له پښتنو سره ګډ، او دلته د پښتنو د اکثریت په سبب بالکل پښتانه سوي وو، او کوم وخت چي دوی په هند کښي سلطنتونه جوړ کړل، بالکل پښتانه وو، او پښتنو دغه خپل خلجی ګڼل،

[۹۲] خلجیان تورکان نه وو، د دې تفصیل وګورئ د هند د تاریخ د کانګرس رویداد ۱۹۳۹م.

[۹۳] تذکره بهادران اسلام ۲ تا ۳۳۱.

[۹۴] اسلامي انسائیکلو پیډیا، ۳ تا ۸۷۶.

مثلاً: خوشحال خان ختک، سلطان جلال الدین خلجي (۶۸۹-۶۹۵هـ) په صراحت سره غلجی ګڼي او وایي:

بیا سلطان جلال الدین پر سریر کښیناست
چي په اصل کښي غلجی د ولایت و[۹۵]

له دغو ټولو تاریخي اسنادو څخه دا ثابتیږي، چي خلجیان پښتانه وو، او دغه اوسنی د غزني دغرو او رغو غلجیان دي، چي د جهان نامي د مؤلف په قول یې ژبه هم بیله وه، او هغه نو دغه پښتو ده، چي تراوسه هم د ټولو غلجو ژبه ده، او د کرامات په دغه حکایت کښي هم "لسان خلجیه" بلله شوې ده، او د دغه "لویک" ژبه هم پښتو وه، ځکه چي دغه بیت پښتو دی، او وروسته به یې ولولئ.

۱۵. هندوان ساه؟ دا کلمه هندوان شاه ده، په پهلوي او قدیم فارسي ادب کښي هندوان، هند ته ویل کېده[۹۶] د شاهنامې[۹۷] په ملحقاتو کښي چي د زابلي افغانانو او د دوی د مشر کک کوهزاد قصه راغلې ده، داسي وایي:

[۹۵] د خوشحال خان ختک کلیات ص ۶۶۹، د حبیبي طبع، کندهار.

[۹۶] سبک شناسي ۲ تا ۲۷ د تهران طبع.

[۹۷] دا ملحقات د فردوسي نه دي، بلکه کوم بل شاعر پس له (۶۰۰هـ) په شاهنامې پوري نښلولي دي. خو قصې یې بالکل له تاریخي اصالته خالي نه ښکاري.

که نزدیک زابل بسه روزه راه　　یکی کوه بد سر کشیده بماه
بیکسوی او دشت خرگاه بود　　دگردشت زی هندوان راه بود
نسته دران دشت بسیار کوچ　　زافغان ولاچین وکرد وبلوچ [۹۸]

دلته مقصد دغه د ارگون او وازي خوا لوی دښت دی، چي د هند خوا ته د گومل او کورم له درو څخه لاري وې، او کوچ هم هغه کېچي او کبجینه دی، چي تراوسه هم غلجیان کوچي بلل کیږي، او دوی کیږدۍ (خرگاه) له دغه دښته د اباسین غاړو ته په ژمي کوچ کوي.

ابو منصور موفق بن علی هروی (د ۳۶۰ھ حدود) وایي:

"وآن دیگر داروها کی به هندوان موجود است، ازاین دیگر اقلیمها نیابند"[۹۹]

نو هندوان شاه، د هندوستان شاه و.

۱۶. نیسه؟ دا کلمه نبسه ده، چي اوس یې په فارسي نواسه او په پښتو لمسی، نمسی، نوسی بولي، بیهقي د دغي کلمې مفرد نبسه او جمع یې نبسگان راوړي[۱۰۰] د یوه زاړه فارسي تفسیر په خطي نسخه کښي چي په کیمبرج کښي سته، هم نبسه راغلي ده "و اورا فرزند دا دیم ونبسه برسر" (ورق ۳۴ب) فخر مدبر مبارکشاه لیکي:

[۹۸] د شاهنامې ملحقات، ج۵ ص ۳۳، د تهران طبع.
[۹۹] الابنیه عن حقایق الادویه، ص ۱ (خطي).
[۱۰۰] تاریخ بیهقي، ص ۲۲۱ تا ۶۷۳ د تهران طبع.

"سند نبال نبسه شاه کابل از پایان هندوستان باز آمده بود".[۱۰۱]

امیر خسرو وایي: صفت ذات او همین نه بس است، که رسول خدای رانبس است.

ځکه چي افلح د گردیزي په قول، د خاقان (خانان) لمسی و، نو دا لکمه حتماً نبسه ده، او د اصل (نیسه) معنی نه لري، او د بیهقي له استعماله هم ښکاري، چي په غزني کښي مروجه وه.

۱۷. بشاني بنست؟ دا جمله غالباً داسي ده: بشاهي بنشست، یعني پر شاهي کښېنوست، او شاهي په پهلوي او لومړنۍ فارسي کښي د سلطنت او مملکت په معنا هم و.[۱۰۲]

وروستني کلمات داسي دي: بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد، یعني د لویک بتخانه یې ورانه کړه، او پر ځای یې مسجد جوړ کړ.

۱۸. سلطان سخي سرور: دا سړی د هند او پنجاب په سیمو کښي ډېر شهرت لري، او د مشهورو اولیاؤ په ډله کښي شمیرل کیږي، مفتي غلام سرور لاهوري لیکي: د ده نوم سید احمد او مشهور په سخي سرورسلطان و، د ملتان له ولیانو څخه دی،

[۱۰۱] آداب الحرب والشجاعه، ص ۲۸ د لاهور طبع.
[۱۰۲] سبک شناسي ۱ تا ۴۲۹.

Digital Library

چي خلک يې "لکه داتا" بولي، او نسب يې حضرت علي (کرم الله وجه) ته رسيږي، د پلار نوم يې سيد زين العابدين و، چي د ملتان په کرسۍ کوټ کښني ساکن و، او د عايشې کهوکهري سره يې واده وکړ، او سيد احمد او عبدالغني دوه زامن څني پيدا سوه، دغه سيد احمد په بغداد کښني د حضرت عبدالقادر جيلاني(رح) او شهاب الدين سهروردي(رح) حضور ته ورسيد، او بيا يې په لاهور کښني له محمد اسحاق لاهوري څخه علوم ولوستل، وروسته مفتي لاهوري د ده کرامات شميري، او د شهادت تاريخ يې د شاه کوټ د غره سره سره چي اوس يې مزار هم هلته دی په (۵۷۷هـ) ګڼي.[۱۰۳]

دا سيد احمد د خپل روحاني سطوت او شکوه له رويه په "سلطان" مشهور سوی و، دی پسله شيخ علي هجويري د هند په خاوره کښني د اسلام خورا لوی مبلغ دی، حتی چي د هندوانو قبايل په جالندهر کښني خپل ځانونه تر اوسه هم "سلطاني" او ده ته منسوب بولي[۱۰۴] او په عيسوي پنځلسم او شپاړسم قرن کښني دغه سلطاني فرقه ډېره مشهور وه. او د پنجاب جاټ ټول سلطاني وو، چي دوی به د فروري په منځ کښني د سخي سرور زيارت له، ډېره غازيخان ته راتله. خو د سکهانو د حکومت په وختو کښني ديوان ساون مل د ملتان حاکم دوی منع کړل، تر

(۱۰۳) خزينة الاصفيا ۲ تا ۲۴۸.

(۱۰۴) د جالندهر ګزټير، ص ۱۲۱.

نولسمي پېړۍ پوري چي د لودهيانې او جالندهر ګزټير ليکل کېدی، دغه سلطاني هنود موجود وو.[۱۰۵]

دا سخي سرور چي د حضرت عبدالقادر جيلاني رحمه الله عليه (۴۷۰ - ۵۶۱هـ) او د شيخ شهاب الدين سهروردي (۵۳۹ – ۶۳۲هـ) معاصر بلل سوی دی، په هغو سيمو کښني چي دخراسان د خلکو د تګ او راتګ لاري وې، يعني په ملتان او ډېره غازيخان کښني اوسېد، نو ځکه پښتانه هم د ده مريدان وو، او ښايي چي دی پخپله هم د لوست لپاره، غزني ته راغلی وي، ځکه چي دغه وخت د غزنويانو دوره وه، او غزني د علم ثقافت او تصوف مرکز و.

د کرامات د دغي ناقصي نسخې څخه ښکاري، چي دغه کتاب خاص د ده پر کراماتو ليکلي سوي و، او ټول حکايات يې هم د ده په خوارقو اړه لري، چي يو مثال يې دغه موجود حکايت، او د غزني په مسجد کښني د "لويك" د بت کشف کول او له مځکي څخه را ايستل دي.

۱۹. باين مزلت؟ دا کلمه هم يقيناً مزګت ده، مزلت معني نه لري.

۲۰. کشف سدس؟ دا کلمه شدش ده، يعني ده ته کشف سوه.

۲۱. درتالوت؟ صحيح ډول په اوسنۍ املا ولولئ:

(۱۰۵) آب کوثر، ص ۹۱.

Digital Library

۲۲. از شهر غزنه پرجاست؟ برجاست دلته معني نه ورکوي، دا کلمه برخاست ده، اوس دا حکایت په صحیح ډول په اوسنی املا ولولئ:

"ابوجامـدالزاولي را درتـاریخ غزنـه، از حسـن صـغاني روایت است: کـه در بلـده غزنـه بـر درب بامیـان مسـجد یسـت عظیم، که آنرا مزگت افلـخ (افلح؟) لویـک خواندنـدی، و ایـن بتخانه عظیم بود، که وجویر لویـک، برخـدمت رتبیـل وکابلشـاه کرده بود.

چون پسرش خانان (خاقان) به مسلمی آمد، صـنم لویـک را نیارست شکستن، وانرا دران مزگت بزمین اندر کرد، وبتـابوت سیمینه درنهاد.

کابلان شاه خنچل، این بیت فرستاد بلسان خلجیـه، کـه لویک گفت:(۱۰۶)

خانان (خاقان؟) باز هندوان شـاه شـد، و چـون نبسـه او افلخ (افلح؟) بشاهي بنشست، بتخانه لویک برکند و مزگت بکرد.

چنین روایت کنند:

چون سلطان سخي سرور، باین مزگت شد گفـت: بـوی صنم شنوم، نیک دید و کشف شدش، زمین برکافت و صنم لویک برکشید درتابوت سیمینه نهاده، انرا بشکست وسیم را (بـه) بنـای

(۱۰۶) د دې بیت صحیحه املا او معاني به وروسته راشي.

مسجد داد، وبکرامت آن ولی الله، بوی کفـر وهنـدوئی از شـهر غزنه برخاست. (ورق ۱۵ خطي)

د خلجي ژبې پښتو بیت

اوس به دغه د "لسان خلجیه" د بیت الفاظو ته ځیر شو، ګمان کوم چي دا پښتو دي داسي:

په زمـي ګزنـه ښخیـد لویـک لویـانو بویلـه لویـا
کښه تور به براغلوم (بلوم؟) مملـه تیزیـو پـه مـلا

د دې بیت هره مصرعي پنځلس هجاوي لري.

۱	۲	۳	۴	۵	٦	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵
په	زمي	ګز	نه	ښه	خید	لو	یک	لو	یا	نو	بو	یله	لو	یا
کښه	تور	به	برا	غل	وم	به	لوم؟	مم	له	تی	ز	یو	په	ملا

په اوسنی املا داسي کیږي:

په زمـي غزنـه ښخیـد لویـک لویـانو بایلـه لویـا
کښه تور به براغلوم (بلـوم؟) مملـه تـازیو پـه مـلا

د کلماتو تحلیل:

۱. زمي: دغه اوسنی مځکه او د فارسي زمین ده، دا کلمه عیناً په فارسي پخواني ادب کښي په دغـه شـکل سـته، فخرالدین ګرګاني (۴۴۶هـ) وایي:

Digital Library

چو این مایه نبودی رستنی را
نبودی جانور روی "زمی"را[۱۰۷]

نظامي وايي:

اساسیکه د آسمان و"زمی"است
باندازه قدرت آدمی است

اسدي طوسي (متوفي ۴۶۵هـ) وايي:

زمین جای آرام هر آدمی است
همان خانه کردگار "زمی" است[۱۰۸]

په اوستا کښې زم (مځکه) او په پهلوی زمیك د اسمان په مقابل کښې و[۱۰۹] او زمیاد د مځکې او ودانۍ پرښته وه[۱۱۰] داسې ښکاري چې زمي پخوا په پښتو کښې هم وه، چې وروسته زمکه یا مځکه د پهلوی، زمیك، ته نژدې ښې جوړه سوه.

۲. ګزنه: په اصل کښې (کزن) ده، چې د ګزنه = غزنه ناقصه املا ده دا کلمه په سغدي ژبه (ګزنك) او د معاني په

[۱۰۷] ویس و رامین ۳.
[۱۰۸] فرهنگ دهخدا، ص ۶۶.
[۱۰۹] یشتها ۸، ۱۳، ۹۵
[۱۱۰] مزد یسنا و ادب فارسي. ص ۴۳۲.

پښتو خوار لس سوه کاله پخوا | اروابناد علامه عبدالحی حبیبي

کتابو کښې ګزن او معنا یې خزانه ده[۱۱۱] او په سنسکریت کښې کجن یا جګن وه، چې عربو هم دغه کلمه معربه کړه، ابو منصور موهوب بن احمد بن محمد الخضر جوالیقی (۴۶۵ تا ۵۴۰هـ) لیکي: الکنز: فارسی معرب و اسمه بالعربیه مفتح،[۱۱۲] نو د عربي کنز د فارسي ګنج معرب شکل دی[۱۱۳] چې قدیم شکل یې ګزنه = ګنزه = غزنه و.

په فارسي کښې مرغوزن یا مرغزن (ګورستان) ته وايي، او دغه قدیمه ریښه لري (مړ + غزن = خزانه مردګان = ګورستان چې دا کلمه په هراتي فارسي کښې وه،[۱۱۴] امامي هروي وايي:

آن جهانداری که ګشت اندر نبرد
مرغزار از زخم تیرش، مرغزن

منو چهری وايي:

وقت صلحش کس نداند "مرغزن"
از مرغزار وقت خشمش کس نداند

[۱۱۱] سلطنت غزنویان ۳۵۷ د پروفیسر بن ونیست په حواله.
[۱۱۲] المعرب من الکلام الاعجمي، طبع دارالکتب المصریه ۱۳۶۱هـ.
[۱۱۳] سواء السبیل الی معرفته المعرب والدخیل، طبع لاهور ۱۹۰۳هـ.
[۱۱۴] طبقات الصوفیه، ص ۲۱۳ خطي.

Digital Library

مرغزار از مرغزن،[115] نوګزن = غزن: مجمع او مخزن ته وايي، چي د غزنه قديم نوم ګزنه په پښتو کښي و، او دا يې ځکه ګزنه باله، چي په دې کوټ کښي به تل د شاهانو خزانې محفوظې وې، او غزنه د ګزنه د کليمې وروستنی لغوي تحويل دی.

۳. سحيد لويك؟ دا کلمه هم د "لويك" بت د ښخولو او مځکي کينلو (کافت) په قرينه، چي په دې حکايت کښي ذکر شوی دی، د پښتو (ښخيد) ده، له ښخ او ښخول څخه چي د مفرد غايب صيغه ښکاري، او اوس موږ وايو (ښخ سو) ګمان کوم چي د (ښخيدل) مصدر پخوا پخپله مستقيم مشتقات درلوده، او (ښخ کيدل) د ژبي د وروستني فتور نخښنه ده - او د صيغې اخير (يد) د فارسي له هروي لهجې سره ډېر نزدې دی. چي پخوا د مفرد غايب لپاره راتئ: مثلاً وی نان خورديد (وی نان خورد) احمد استاد محمود ايد (احمد استاد محمود است).

نو ښخيدلويك هم دغه معنا لري: ښخ سو لويك، د خواجه عبدالله انصاري په طبقات الصوفيه کښي چي په هروي لهجه دی، ډېر داسي مفرد غايب صيغې سته.[116]

(۱۱۵) ديوان منوچهري، ص۶۶.

(۱۱۶) د طبقات الصوفيه فرهنګ د حبيبي ليک.

۴. لوی انو: په اوسني املا (لويانو) ده، له دې څخه هم ښکاري، چي د (لويك) د کلمې ريښه هم (لوی) وه، او پښتنو دوی (لويان) هم بلل، دا کلمه اوس هم سته، مثلاً: د کلي مشران او لويان سره راغونډ شول.

کريم داد وايي:

پر غريبو چي تېری کا
لوی د نشي هسي لوی

۵. بويلا: دا هم د اوسني (بايله) قديم تلفظ دی، بايلل او بويلل (باختن) په يوه معنی دي، تر اوسه د غرو پښتانه (بويلا) وايي يعني (باخت)، او دا د پښتو د لهجو اختلاف دی، چي د ږغېږو توريو Vowels په ويلو کښي لري، او لکه چي ما دمخه وويل: په قديمو نښانو کښي د مسيدو او وزيرو او اپريدو د لهجو او ادا ډېر اثار ښکاري، بويلا (بايلوله، بايلو، بايله) ماضي صيغه ده، چي په فارسي (باخت) ورته وايي.

۶. لويا: اوسني لوی، د هغه لوی له ريښې څخه پر قديم ډول اسم حالت دی، پخوا داسي کلمات ډېر وو، خو اوس لږ دي، مثلاً اوس موږ خندا، ژړا، رڼا، نڅا وايو، خو ځغلا، شنړا، ځلا، زرغا، زلما، ښکلا، ملا نه وايو، حال دا چي دغسي ډېر کلمات په پخوانۍ پښتو کښي

Digital Library

وو، او پــه پخوانــو اشــعارو کښــي مســتعمل دي[۱۱۷] وګورئ په لومړی مصرعی کښي لويان، لويا دواړه لـه يوې ريښې دي، او دا ثابتوي، چي د (لويك) لقب هم لـه دغي ريښي څخه راوتلی دی.

۷. کسه تر؟ دا کلمه کشا تر = کښه تور وه، لومړی توته يې کښه له کښل څخه ده، او دوهمه کلمه (توره) ده، چي په ترکيب کښي (ه) حذفيږي، لکه تورن، توريالی.

د توري کلمه په قديمو نومو کښي خورا ټينګه ريښه لري، لکه دمخه ذکر شوي (تورامانا = تورمن) او تروجن پال (تورجن پالونکی) او کشتريه چي په سنسکريت او زړه پارسو او سغدي او اوستا کښي عموماً د پاچا او حکمران او جنګي او توريالي په معنا وه، او د شاه، شار، کشور کليمې هم له دغي څخه راوتلي دي او د پير روښان په خيرالبيان کښي (تورکښ) راغلې ده.[۱۱۸]

سر الکسندر برنس Burnes تر ۱۸۳۶ع کال دمخه د اباسين په هند (پخواني ويهند) کښي پر سنګ مرمر يوه سنسکريت کتيبه موندلې وه، چي يو غوښي خوړونکی قوم تورکښ Turshcas پر دې سيمه مسلط و.

[۱۱۷] پټه خزانه، ص ۲۳۴-۲۳۹.

[۱۱۸] شرح يې وګورئ: د پښتو ادبياتو تاريخ ۱-۶۵ د حبيبي ليک

دا ليك يوه برهمن "سري تلکه" Seri Tillaka کښلی دی[۱۱۹] او داسي ښکاري چي دا غوښي خوړونکي تورکښان هغه هفتاليان (هونان) وو، او دوی يې د دلاوری او توريالي توب په سبب تورکښ = کښه تور = کشتريه بلله، چي په دې پښتو بيت کښي کټ مټ دغه کلمه راغلې ده، او کشتريه او کښن تور يا تورکښ د لښکري او عسکر په معنا له قديمه په پښتو ادب کښي موجود وو.

۸. ببراغلوم: دا کلمه غالباً (به براغلوم) ده، چي د بيت د هجايي وزن په تجزيه کښي (برا - غل - وم) ويله کيږي، او بايد مصدر يې براغلول وي، يا براغلل وي، له موقع داسي ښکاري چي براغلول به د فارسي له (آغال، براغلل، براغليدن) سره يوه لري، اسدی طوسي ليکي:

آغال چنان باشد که کسی رابر کسی طيره کنند تاتند شود، آن فعل را آغالش خوانند، وسگ را که بر مدم جهانند، بر آغليدن گويند، فرالاوي گفت:

[۱۱۹] د دې کتيبې انګريزي ترجمه وګورئ: کابل د لندن طبع ۱۸۴۲م ص ۱۲۰-۱۲۱ چي اصلي دبرليک، برنس د ايشياټک سوسائيټي دکلکتې موزيم ته وړی و.

Digital Library

مـــــن زَ "آغالشـــــت" نترســـــم هـــــیچ
وربمـــــن شـــــیر "رابـــــر آغـــــالي"[۱۲۰]

دا مصدر په فارسي کښې برغلانیدن او ورغلانیدن هم راغلی دی، چي اوس یې په پښتو ښکارل یا پارول بولي، او په فارسي یې "کسی را بر جنگ تیز کردن" معنا لیکلې ده[۱۲۱] بیهقي لیکي:

"أندیشد این بادشاه که ما بتر سیدیم و بگریختیم، و دم مابگیرد، وبنامه ولایت داران رابرما "برآغالانیدن" گیرد، و ناچار دوست برما دشمن شود".

بل ځای وایي: که بنده بورتگین را برین قوم "آغالید" و اوبخواهد آمد".[۱۲۲]

نو په دې پښتو بیت کښې هم "کښه تور به براغلوم" داسي معنا کوي: لښکر به وګمارم او فوځ به پاځوم، یعني زه به ستا په مرسته خپل لښکر درولېږم.

په پټه خزانه کښي د امیر کروړ یوشعر دی، چي په هغه کښي "په ژوبله یو نم "یرغلم" پر تښتېدونو باندي" راغلي دي[۱۲۳] هلته ما دا کلمه پرغالم لوستې وه، ځکه چي د

[۱۲۰] لغت فرس، ص ۳۲۵.
[۱۲۱] برهان قاطع، ج۱.
[۱۲۲] تاریخ بیهقي ۲ص ۷۵۲-۸۰۵.
[۱۲۳] پټه خزانه، ص ۳۳.

خوشحال خان او نورو متوسطینو په اشعارو کښي پرغلل او یرغال هم د حملې په مفهوم موجود وو، مګر ښایي چي د امیر کروړ دغه "یرغالم" هم برغالم وي، د برغلل له لازمي مصدره، چي دغه قدیمه ریښه لري، او امیر کروړ هم د دغو "لویکانو" د زمانې پاچا دی، چي د دوی د سلطنت غربي خواته پر غور او زور او بادغیس حکمران و، او د ژبې نژدېوالی یې ضروري دی.

۹. بلوم؟ د بیت د هجائي تقطیع څخه باید دا کلمه دوې هجاوي وګڼو (به - لوم) مګر ما چي هر څه فکر او مطالعه وکړه، د دغي کلیمې کوم معقول حل مي ونه موند، او داسي کلمه چي معنا یې له موقع سره ونښلي او منطقي هم وي، ما نه کړه پیدا ځکه دا کلمه دغسي پټه او ناحل سوې پاته سوه.

۱۰. مملا: دا کلمه ظاهراً نهي ده (مه مله) یعني ملتیا مه کوه ځکه چي وروسته هم د بیت په پای کښي (ملا) راغلې ده، مل تر اوسه په پښتو: ممد، معاون او رفیق ته وایي، ملتیا، ملتوب تعاون او رفاقت او همراهي ده، شیخ اسد سوري د پښتو یو قدیم شاعر (۴۲۵هـ) وایي:

نـه بـه لاس واخلـي لـه خـوره نـه بـه لـورې
نـه بـه مـلا کـړي لـه بـې وزلـو لـه تـرار[۱۲۴]

[۱۲۴] پټه خزانه، ص ۴۱-۲۳۴.

...he Digital Library

ملکیار غرشین (۵۷۱هـ) وايي:

غازیانو راشئ - تول شاوخواشئ - د شهاب په ملاشئ،(۱۲۵)

کله (ملي) د پاتېدو او اقامت او باقي بودن په معنا هم راغلی دي، عبدالقادرخان خټک وايي:

اې يوه خدايه! ژر وران د دنيا سراى کړې!
چي اشنا عالم تري ځي، نااشناملي

بل ځاى وايي:

ناپوهان به يې باور په ودانې کا
چي په طمع د سيلاب د اوبو ملي(۱۲۶)

نو ښايي چي دلته هم (مه مله) يعني مه پاتېږه، دوام مه کوه، وي.

اما د کلیمې آخرنی الف د (ه) پر ځاى، اوس هم د غلجو او وردګو او اپرېدو په لهجو کښې ستـه، مه کوا، مه خورا، مه ځا، وايي.

۱۲. تيزيو؟ دا کلمه د هجايي تقطيع لپاره بايد (تي-ز-يو) ولوستله شي، ګمان کوم چي دا هم د ږغيزو توريو د اوښتلو د سيستم په اثر له (تازيو) څخه (تيزيو) شوې ده.

(۱۲۵) پښتانه شعراء ج ۱ ص ۵۶ د حبيبي طبع کندهار

(۱۲۶) وګورئ د عبدالقادرخان ديوان، د حبيبي طبع کندهار.

تازي له قديمه عربي ژبي او عربي قوم ته ويل کېده، په اوسني محاوره بايد ووايو، (مه مله د تازيو په ملا) يعني مه څه يا مه پاتېږه د تازيو او عربو په ملګري کښي.

ځکه چي د غزني لويك خانان، جبراً مسلمان سوي وو نو يوه بل "لويك" له کابله ده ته په دې بيت کښي وکښل چي:

"هاى، افسوس! لويك بت د غزني په مځکه کښي ښخ سو، او لويانو خپله لويي بايلو ده، زه به لښکر درواستوم، ته د تازيانو (عربو) ملګري مه کوه".

تازي چي پښتانه مسيد او وزير به يې حتماً (تيزي) وايي، د عربي اقوامو لپاره قديم نوم دى، چي په پهلوي او فارسي کښي هم مستعمل و، فردوسي په شاهنامه کښي د عربو او سعد وقاص د حملې پر وخت، دغه کلمه د مطلق عرب په معنا استعمالوي مثلاً:

که تخت ونه ديهيم بيني نه شهر — کزاختر همه "تازيان" راست بهر
از ايرانيان وازترک وز"تازيان" — نژادي پديد آيد اندر ميان
نه دهقان، نه ترک ونه "تازي" بود — سخنها بکردار بازي بود

بيا وروسته تازي عربي ژبه هم بولي:

"بتازي" يکي نامه پاسخ نوشت — پديد آوريد اندر وخوب وزشت(۱۲۷)

(۱۲۷) شاهنامه ج۵ تر، ص ۳۰۲ وروسته.

The Digital Library

اکثره محققان وايي: چي دغه تازي نوم لـه (طائی) څخه اخیست سوی دی، ځکه چي د بنوطي قبیله ایرانیانو تـه ډېره نژدې او ورڅرمه عربي قبیله وه، نو ټول عرب يې په دغه نامه وبلل.[۱۲۸]

دا چي يو ملت د يوې قبيلې په نامه وبلل شي، په تاريخ کښي نور مثالونه هم لري، لکه يونان د يوې قبيلې يونيا په نامه، يا فرس (د عربو ايران) د پرسه قبيلې په نامه چي يونانيانو (پرسيا) وباله، او بيا (پرشيا) سو.[۱۲۹]

او بل مثال يې دا دی: چي په دغه حکايت کښي د پښتنو ژبه يوازي د غلجو په نامه "لسان خلجيه" بلله شوې ده، او دا د کل تسميه په جز ګڼله شي.

دا "تازي" نوم د عربو لپاره ډېر قديم دی، حتی چينيانو هم د تهانګ د کورنۍ په سلطنت کښي (۶۱۸-۹۰۷ع) پخپلو کتابو کښي دا نوم تا - شي Ta-Shi ذکر کړی دی، چي په ۹۶۰ع د تا - شي Ta-Shi اميرالمومنين له خوا شل سفيران د چين د سنګ Sung شاهانو ته راغلل، او د ليو - شي Liao-Shi چيني امپراطور حضور ته هم يو تلشي (تازي) سفير راغی.[۱۳۰]

---

[۱۲۸] باتولډ په اسلامي انسايکلو پيډيا کښي ج۲، د تاجيک آرټيکل.

[۱۲۹] د شاهنامې فرهنګ، ص۸۴.

[۱۳۰] په چيني کتابو کښي د مينځنو پيړيو پلټني، د پترچ ميدر تاليفو د لندن طبع ۱۸۸۷ع، ج۱ ص ۲۶۶.

نتائج

اوس چي تاسو د ۱۴۰۰ کاله پخوا ځني د پښتو ليکونه او اسناد او د لويکانو يو پښتو بيت ټکي په ټکي د لغوي او تاريخي تحليل سره ولوست، نو به د دې څېړني ادبي او لساني تاريخي نتائج لنډ لنډ وليکم.

۱. لويکان، يوه شاهي کورنۍ وه په زابلستان او غزني کښي چي د کابلشاهانو سره يې خپلوي لرله، د دوی نوم له پښتو (لوی) څخه جوړ شوی دی او ژبه يې پښتو وه، او قديمتر "لويك" وجوير (هجوير) نومېد د (۱۲۰هـ) حدود.

۲. دغه يو بيت د لويکانو د ژبي نمونه پاته ده.

۳. د دوی د ژبي لهجوي سيستم د وردګو او مسيدو او وزيرو اوسني ادا ته ورته و.

۴. دوی بتان درلوده، خو وروسته مسلمانان سول.

۵. د دوی جګړې له صفاريانو او غزنويانو سره څو قرنه جاري وې.

۶. د دوی نژادي تقارب له غلجيانو (خلجيانو) سره ښکاري، ځکه چي ژبه يې هم "لسان خلجيه" بللې شوې ده.

۷. د غزني قديم نوم (ګزنه) لکه په سغدي او فارسي کښي چي ريښې لري، په پښتو کښي هم (ګزنه) و.

e Digital Library

۸. د پښتو د یوه قدیم نظم ویونکی (لویك) چي د خانان لویك او خنچل کابلشاه معاصر و په (۱۶۳هـ) کښي به ژوندی و، نو دی هم لکه امیرکروړ سوري، د پښتو قدیم شاعر او د هغه معاصر و.

۹. د لویکانو کورنۍ د سبکتګین په لاس ختمه سوه (۳۶۵هـ).

۱۰. پښتو په دغو اوقاتو (۲۰۰هـ حدود) په شرقي خوا کښي پهلوي ته نژدې وه، چي په دې بیت کښي د زمي، ګزنه، براغلوم او تازي کلمات له سغدي او پهلوي سره نژدېوالي او اشتراك لري، خو په دغه عصر کښي چي د امیرکروړ شعر هم موجود دی، له دغو اغېزو څخه سپېځلی دی، نو داسي ښکاري، چي د امیرکروړ ژبه د غور په غرو کښي له دغو پردو اغېزو څخه لیري پاته وه، د زابل او غزني پرخوا د ساساني دورې ثقافت او ژبي اثرونه کړي وو، او ځکه چي دا غرونه او رغونه د هند سیاسي او تجارتي لار وه، او د ایران او ماوراء النهر او عربو خلکو تګ او راتګ دلته ډېر و، نو د دوی تقافتي او ژبني اثرونه هم یوه طبیعي خبره ده.

۱۱. په مسیحي لومړیو پېړیو کښي چي سپین "هون" (آریایي اقوام) د تخارستان له خوا زابلستان ته راغلل، له دوی څخه هفتالیان (ابدالیان) د ارغنداو او هلمند په ناوو او

غرو او رغوکښي تر کوړکه له پخوانو پښتنو سره ګډ او میشته شول. چي اوس د ابدالي (دراني) په نامه کښي هغه قدیمه ریښه سته، او بله ډله د غلجي، خلجي، غرځي) په نامه له محلي پښتنو سره ګډ سول،[۱۳۱] د دغو خلکو ژبه دمخه هر څه چي وه، خو دلته په زابلستان کښي له غزني څخه تر سیستانه پښتو سوه، او د دوی ګډون له پخوانو پښتنو سره په دغه ژبه کښي ځیني قدیم ترکي کلمات ګډل کړل: لکه هون چي "خان" سو، یا اولس، "جرګه" "یرغل" او نور.

خو کوم وخت چي پر دغو هونانو (خانانو) د اسلامي فتوحاتو یرغلونه راغلل، نو دوی غرو ته وخاته، او د دوی لهجه او ادا په غرو کښي پاته سوه، لکه د وردګو او وزیرو او مسیدو لهجې.

اما هغه اقوام چي په سیمو کښي وو، د دوی پر لهجو د سیمي د خلکو او مدنیت او ژبو اثر وسو، او تهذیب یې وموند، چي اوسنیو ابدالیو لهجه یې نمونه ده.

[۱۳۱] ځینو لیکوالو پښتانه دهون له نسله ګڼلي دي، مګر دا خبره تاریخي اصالت نه لري، ځکه موږ د هون تر زماني ډېر دمخه په ریګویدا او د هرډوټ په تاریخ کښي د پکهت او پکتویس ذکر د آمو او اباسین تر منځ، سیمو کښي وینو، او دا ثابته ده، چي پښت = پښتانه دي، څلور زره کاله مخکي هم په پښتونخوا (د هیرډوټ پکتي ایکا) کښي اوسېدل، خو هغه وخت چي په عیسوي لومړیو پېړیو کښي سپین هونان (خانان) پښتونخوا ته راغلل، نو دوی په دې سیمو کښي د پښتنو سره ګډ، او پښتانه سول او ژبه یې هم پښتو سوه.

د لویکانو تاریخي ښکارندوی

لویـك وجـویر (هجـویر، وجیـر) د رتبیـل او کابلشـاه پـه خدمت (کرامات) د ۱۲۰هـ حدود، لویك خانان د وجویر زوی (د گردیزي: خاقان) مسلمان او بیا مرتد شوی لویك، چي د خنچل کابلشاه معاصر و (د دوی معاصر یو بـل لویـك، د پښتـو بیـت ویـونکی) د ۱۶۳هـ حدود محمد بـن خاقـان (گردیزی) د ده نـوم اسلامي او هـم مسلمان و، د ۲۱۰هـ حدود، افلخ د محمد زوی (د گردیزي ابومنصور افلح) د یعقوب لیث څخه پـه گردیـز کښـي مات سو ۲۵۶هـ.

ابوعلي (ابوبکر) لاویك (طبقات ناصري) یـا مطلق لویـك (سیاست نامه) د کابلشاه د زوی خسر، چي د سبکتگن لـه لاسه یې په چرخ کښي د خپـل زوم (د کابـل شاه زوی) سره ماتـه وکړه ۵۶۳هـ.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library